

XVIII. YÜZYIL VE XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI TAŞRASINDA SİYASET PRATIĞİ: TAŞRADA İKTİDAR MÜCADELESİ, HİZİPLEŞME VE MERKEZ

Abdullah BAY *

Özet

Klasik Osmanlı taşra idaresi güçler ayrılığı prensibine uygun olarak şekillendirilmişti. Merkez-taşra arasında kurulan idarî ilişki ağı ise sistemin önemli bir parçasıydı. Bu idarî sistem XVI. yüzyıldan itibaren ekonomik, askerî ve idarî sebeplerle değişmeye başladı. Bu sebeplerin etkisiyle, XVIII. yüzyılda bu idare anlayışı ve işleyişinden tamamen farklı bir durum ortaya çıkmıştı. Gerçekte taşra idaresinde yöneticiler değişmemişti; ancak, yetkilerde kanunnamelere yansımamış *de facto* değişiklikler, taşra idaresinde önce ekonomik ve sosyal yapıyı etkiledi; daha sonra ise sosyo-politik işleyişi büyük oranda değişikliğe uğrattı. Bu yeni durum taşra elitleri arasında iktidar mücadeleleri, hizipleşme ve çatışmalara yol açarak merkez-taşra işleyişi ve ilişkilerini de büyük oranda değişikliğe uğratmıştır.

Anahtar Kelimeler

Canik, Merkez-Taşra İlişkileri, Paşa Divanı, Hizipleşme, Sancak, Eyalet, Taşra İdaresi

THE PRACTICE OF POLITICS IN THE OTTOMAN PROVINCES FROM THE XVIII. CENTURY TO THE FIRST HALF OF THE XIX. CENTURY: THE STRUGGLE FOR POWER IN THE PROVINCES, SCHISM AND THE CENTRE

Abstract

Classical Ottoman provincial administration was regulated in accordance with the principle of separation of powers. The administrative relations between center and provinces are the main dynamics of the Ottoman system. Because of the economic, military and administrative reasons, this system began to change from the XVI. century. In the XVII. century a completely different condition different from this administrative organization emerged with the effect of these reasons. In fact managers in provincial administration had not changed, but *de facto* changes in authorization which were not included in the law effected firstly the economic and social structure then changed the

* Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Rize/Türkiye. abdullahbay1973@gmail.com

socio-political structure substantially. This new condition caused struggles for power, schism and conflicts between provincial elites, and changed center-provincial mechanism and relations.

Key Words

Canik, Center-Providence Relations, Schism, Sanjak, Principality, Provincial Administration

GİRİŞ

XVIII. yüzyıl pek çok açıdan olduğu gibi taşra idaresi açısından da önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemi ifade etmesine karşın, konu üzerine yapılan incelemeler oldukça azdır. Aynı zamanda bu yüzyıl Osmanlı tarihi üzerine belki de en az incelemenin yapıldığı bir dönemi ifade eder¹. Söz konusu dönem üzerine yapılan taşra idaresi araştırmaları ise genellikle Rumeli ya da daha bol yerel kaynakların bulunabildiği Arap vilayetleri üzerine yapılmıştır².

Bu araştırmalarda konu, genellikle merkez ile taşra arasında yetki paylaşımı açısından değerlendirilmiş ve bunun sebep ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Taşra idaresindeki değişim ise birbirinden tamamen farklı şekillerde merkezîyetçiliğin büyük oranda yitirilerek egemenliğin yerel güç odaklarına kaptırılması, merkez-taşra rekabeti, dağılmanın bir ön aşaması, daha yeni bir değerlendirme ile taşra idaresinde sivilleşme veya erken modern devlet yapısına doğru evrilme olarak yorumlanmıştır³. Bu farklı değerlendirmelerin genel sonucu olarak şöyle ifade edilebilir ki, XVIII. yüzyıldan önce çeşitli iç ve dış sebeplerin baskısıyla başlayan dönüşüm ile taşra idaresinin işleyişinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bu durum merkez ile farklı bir eklenme süreci ortaya çıkarmıştır.

İşte bu genel değerlendirmeler çerçevesinde bu incelemede, XVIII. yüzyılda Canik Sancağında meydana gelen bir yerel siyaset pratiğinden hareketle merkez-taşra ilişkileri ile ilişkilerin yapısında meydana gelen değişiklikler ve yerel elitlerin iktidar mücadeleleri ile bunun idarî işleyişe yansımaları mikro ölçekli bir inceleme üzerinden ortaya konulacaktır. Yine devletin taşra idaresindeki rolü, devlet ile halk arasındaki ilişkinin şekli, halkın taşra yönetimine katılımı ve yerel elitlerin nüfuz kazanma yolları inceleyeceğimiz önemli noktalar. Araştırma ile yakından ilgili olan

- ¹ Edhem Eldem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, Sayı.19/1999, s.189-199; Makalede "âyan" ifadesi resmî sıfatla atanan görevli, yerel elit veya taşra ileri geleni ise resmî ayan atanmaya aday kişiler için kullanılmıştır.
- ² Konu hakkında yapılmış çalışmalar için bkz. Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008; Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (Ter. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.120-125; Annika Rabo, "Centre and Periphery The Case of Raqqa Province", *Bulletin d'etudes Orientales*, T.41/42(1989-90), s.149-160; Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.229-251; V.P.Mutaftçıeva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXI/1978, s.163-182.
- ³ Konu hakkında toplu literatür için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994, s.59-110; Yuzo Nagata, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997; Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleleri I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.34-76; Metin Heper, "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi", *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz/1980, s.3-35; Metin Heper, "Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the Nineteenth Century", *International Political Science Review*, Vol.1, No.1 (1980), s.61-105; Hülya Canbakkal, *17. Yüzyılda Aynatâb*, (Çev. Zeynep Yelçer), İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.14-15; Rıfâ'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, (Çev. Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2000; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), II, Eren, İstanbul 2004, s. 676-679, 690-693.

Osmanlı taşra idaresinin XVIII. yüzyıldan önce geçirdiği dönüşümün sebepleri ve şekli konusundaki inceleme ve tartışma, önemli olmasına karşın, yeni yaklaşımların göz önünde bulundurulmasını gerektiren daha derinlemesine bir araştırmayı zorunlu kıldığından konuya ancak araştırmayla ilgisi oranında değinilmiştir.

Merkez-taşra ilişkilerine ışık tutabilecek kaynakların kıtlığından dolayı böyle bir araştırma yapmanın çeşitli zorlukları bulunmaktadır. Ancak yine de Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir kısım belgelerden hareketle böyle bir araştırmayı yapmak mümkün olabilmiştir. Çok bol olmasa da merkez arşivler devlet ile taşra toplumu ilişkilerine ışık tutacak bilgiler içermektedir. Özellikle taşra araştırmalarında en temel kaynaklardan Trabzon Ahkâm, Mühimme ve Şikâyet Defterlerinde taşra hakkında bol malzeme bulunmaktadır. Ancak özel olarak bu konu üzerine belgelere rastlanmamıştır⁴. Araştırma konusu taşra olunca yerel arşiv kaynakları birincil kaynaklar konumuna yükselmektedir. Canik çevresinde meydana gelen mücadeleler hakkında bilgi elde edilebilecek en temel yerel arşiv kaynağı Samsun Kadı Sicilleridir. Ancak bu kaynak geriye doğru 1812 tarihine kadar gittiğinden bu dönem Trabzon Kadı Sicillerinden incelenmiştir. Biyografi, yerel tarih ve seyahatname gibi olayların tanıklığına dayalı Osmanlı yerel kaynakları ise imparatorluğun diğer yörelerine göre eksiktir. Bu eksiklik bir derece olayların bizzat tanıklarından Canikli Ali Paşa'nın taşra idaresi ile ilgili tespitlerinin de yer aldığı eseri incelenerek giderilmeye çalışılmıştır.

I. TAŞRA İDARESİNDE DEĞİŞİM: YENİ AKTÖRLER VE SİYASET TARZI

Osmanlı klasik taşra idaresi güçler ayrılığı esasına dayalı olarak merkez tarafından kısa süreliğine atanan ve sultanın yürütme gücünü temsil eden beylerbeyi ve sancakbeyi ile sultanın hukukî yetkisini temsil eden kadının yer aldığı iki temel yönetici etrafında şekillendirilmiştir⁵. XVI. yüzyılda bu klasik idarî yapı Avrupa ve İran savaşları yanında, savaşın yol açtığı enflasyon ve savaş tekniklerinde meydana gelen gelişmeler gibi çeşitli iç ve dış sosyo-ekonomik sebeplerin etkisiyle değişmeye başlamış, XVII. yüzyılda

⁴ Şikâyet defterlerinde daha çok şahsî davalarla ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. Taşra mücadelelerine işaret eden siyasî içerikli kayıtlara çok az rastlanmıştır. Bunun resmî işleyişle ilgisi olmalıdır. Örnek için bkz. BOA, A.DVN.ŞKT.d., 190, s.91. Çankırı Kadısına Hüküm. Evâhir Cemaziyü'l-ahir 1187/8-18 Eylül 1773.

⁵ Klasik Osmanlı Taşra idaresi için bkz. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı: Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.15-29; Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997, s.1-9; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.243-253; Osmanlı Devletinde kadının taşra yönetimindeki yeri üzerine geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'nın Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1, (Ankara 1976), s.95-107; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s.250-279.

değişim önem kazanmış ve XIII. yüzyılda ise geçerli düzen haline gelmişti⁶. Bu değişim klasik idarede var olan bazı taşra görevlilerini itibarsızlaştırırken yeni bazı görevlileri ise ön plana çıkardı. Bu değişimden en karlı çıkanlar ise başlangıçta iltizam sistemi ile ekonomik, daha sonra ise siyasî ve askerî varlıklarını artıran ayanlardı.

Taşrada ekonomik, idarî ve askerî etkinliklerini artıran ayanlar, muhassıl, voyvoda ve mütesellim gibi devletin kendilerine vermiş olduğu görevleri üstlenerek kurumsal yapılar içinde kalmışlar, bir yandan da yapıyı devletin gittikçe muhtaç hale geldiği askerî seferberlik ve vergi toplama gibi görevleri yerine getirerek değiştirmişlerdi. Buna karşılık uzun süre sessiz şekilde aşman yönetimin içine düştüğü durumun farkına varan fakat ayak direyen merkez, taşrada var olabilmek için yerel elitlere geniş yetkiler vererek uzlaşma yolunu seçti⁷.

Merkezin kabul etmek zorunda kaldığı bu değişim kanunnamelerde belirtildiği şekliyle klasik taşra idaresi ve idarecilerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmemişti. Ayan, voyvoda, mütesellim ve muhassıl gibi yeni bir takım klasik idarede var olmayan görevliler ortaya çıkmıştı. Ancak yine eskiden olduğu gibi eyalet ve sancak idaresi klasik idarede mevcut taşra idarecilerinin, yargılama yetkisi ise kadının elinde bulunuyordu. Yetkilerde kanunnamelere yansımayan ancak hazırlanan fermanlar yoluyla meydana gelen değişiklikler ile çağdaş bazı Osmanlı düşünürlerinin de farkına vardığı gibi taşra idarecilerinin yetki kompozisyonu yeniden şekillenmişti.

Taşra idaresindeki pozisyonlarını genişleten ayan kökenli yerel idareciler, örneğin alaybeyi gibi taşra görevlilerinin yetkilerini yarı askerî kapı halkını oluşturan asker besleyerek ya da paramiliter kuvvetler toplayarak işlevsiz hale getirmekle kalmamışlar; menzil, asayiş ve kolluk faaliyetleri gibi hizmetleri de yerine getirmeye başlamışlardı⁸. Böylece

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, II, İstanbul 1965, s.40-42; Mutaftçieva, *age.*, s.163-182; Özcan Mert, "Ayan", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.195-198; Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, VI, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.165-173; Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Bertay), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.85-90.

⁷ BOA, HAT, 24893/A. Ayanlık Seçimi Hakkında Hatt-ı Hümayûn. Evâhir-i Rebiü'l-evvel 1205/27 Kasım-7 Aralık 1790; Dina Rizky Khoury, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi", *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.171-193; Masters, *agm.*, s.229-251.

⁸ İlk defa devlet adamı ve komutan sıkıntısından dolayı 1726 yılından itibaren taşra idaresinde önemli görevlere atanan ayanlar gittikçe konularını güçlendirmeye ve nüfuslarını artırmaya başladılar. Mert, "Ayan", s.195; Alaybeyi'nin asker toplama görevini ayanlar almıştır. XVIII. Yüzyılın başı ve ortalarına kadar Alaybeyine asker sağlanması ve sevki için gönderilen yazılar daha fazladır. Bu vurgu gittikçe düşmüştür. Alaybeyi idaresinde toplanan çok az sayıda asker kalmıştır. Asıl asker toplayan kesim artık milis gücünün başında ayanlardır. Dönemin çeşitli eserlerinde bu duruma işaret eden bilgiler vardır. "*Muvazzaf asker ma'dûm derecesine vardığından devlet-i aliye gâh ücret ile asker tedârik ve gâh cebr ü zulm ile neferât cem'edüb düşman üzerine sevke mecbûr olduğundan bu makûle demeti asker ve düşman müdafa'asına değil â'da karşusunda rezâlet-i azîmeden gayri nesneyi müntic olmadıği seferlerde bidâyetinden berü tecrûbe olunmuş hâletdendir*".

ayanlar, idare alanındaki nüfuz ve yetkilerini genişletmişlerdir. İslam hukukunda kendilerine ayrılan özel konumlarından dolayı yalnızca taşrada hukukun uygulayıcısı durumundaki kadıların yetkilerini elde edip bertaraf etmeye muvaffak olamadıkları gibi onların da yetkileri merkez tarafından artırılma yoluna gidilmişti⁹. Bu gibi değişiklikler ile taşrada kuvvetler ayrılığına dayalı sistem artık büyük oranda ayan ve kadı etrafında şekillenmişti.

Ayan olarak tanımlanan yerel elitlerin taşra idaresini ele geçirmeleri kaçınılmaz şekilde devlet aygıtının taşradaki işleyişi yanında yerel elitler ile reaya arasındaki ilişkileri de dönüştürerek sosyo-politik yapıyı büyük oranda değişikliğe uğratmıştır. Değişimi tetikleyen en önemli sebep, taşra idarecilerinin merkezî idare mensupları yerine yerel elitler arasından atanmaya başlanmasıdır. XVII. yüzyılın ortalarına kadar merkezî idareden gelenler taşradaki beylerbeyliği ve sancakbeyliği gibi üst yöneticiliklere doğrudan doğruya atanıyorken XVIII. yüzyıldan itibaren durum tamamen tersine dönmüş, eyaletlere ve sancaklara merkezdeki devlet adamlarının adamları veya enderun kökenli idareciler yerine, ayan kökenli taşra yönetimi yoluyla yükselen kişiler atanmaya başlanmıştır¹⁰. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bölgedeki sancak idarecilerinin kökenlerini incelemek meydana gelen değişikliği izlememizi sağlamaktadır. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar genellikle bölge dışından ve kısa süreliğine atanan Canik Sancağı ve Trabzon Eyaleti idarecileri, bundan sonra sancaktaki yerel elitler arasından atanmaya başlanmış, bunun sonucunda önce Caniklîzâdeler muhassıllık ve mutasarrıflık suretiyle sancak idaresini tekellerine almışlar, ardından ise 1846'ya kadar onların kapı halkından Hazinedarzâdeler idareyi ele

---

"Muhasebe-i Evvel El-Hac İbrahim Efendi Layihası", III. *Selim'e Sunulan İslahat Layihaları*, (Haz. Ergin Çağman), Kitabevi, İstanbul 2010, s.41; "Canik müteyyanâtından Engizli Ali ve Bafra kazası ahalisinin vücûhu zidehu kadrihiye hüküm kî". A.DVN.MHM.d., 200. Ayan Engizli Ali'ye Asker Toplaması İçin Hüküm. Evâil Ramazan 1208/2-12 Nisan 1794; "Bu defa Canik muhassıllı Hazinedarzâde Süleyman Ağaya hitâben bir kî'ta emr-i ali isdâr ve Canikden bin nefer güzide olarak tüfenklü tertib ve tanzim ve yeğenini asâkîre başbuğ nasb ile irsâl eylemeleri hususuna mezid ihtimam ve dikka". BOA, HAT, 1001/42034. Asker toplanması Hakkında Hattı Hümayun. 28 Safer 1225/4 Nisan 1810; "Dergâh-ı muallam kapucubaşlılarından Canik Muhassıllı Mir Süleyman damehu mecdîhiye ve Canik müteyyanâtından Genç Mustafa zidehu mecdîhiye hüküm kî". BOA, A.DVN.MHM.d., 203, s.21, h.46. Canik Muhassıllına Hüküm. Evâil Sâfer 1211/6-10 Ağustos 1796; TKS, 2023, s.44. Asker Toplanması için Trabzon'a Gönderilen Ferman. 29 Sâfer 1225/5 Nisan 1810; BOA, A.DVN.MHM.d., 202, s.271, h.1044. Asker Toplanması Hakkında Hüküm. Evâil Ramazan 1210/10-20 Mart 1796; BOA, A.DVN.MHM.d., 203, s.21, h.46. Asker Toplanması Hakkında Hüküm. Evâil Sâfer 1211/6-16 Ağustos 1796; TKS, 1999, s.15. Trabzon'a Asker Toplanması için Gönderilen Ferman. 3 Şevvâl 1178/26 Mart 1765; BOA, HAT, 42034/C. 27 Safer 1225/3 Nisan 1810; Merkez bir ara ayanlık yerine şehir kethüdalığı sistemini uygulamaya başladı. Ancak otorite boşlukları oluştuğundan kısa süre sonra yeniden ayanlık sistemine döndü. TKS, 2013, s.48. Ayanlık Usulünün Yeniden İhdas Edildiğine Dair Trabzon'a Gönderilen Ferman. 17 Şevvâl 1205/19 Haziran 1791; Yine Ayanlardan eşkiya üzerine görevlendirilenler vardır. "Giresun âyanından Dizdarzâde Ali ve Abdullah ve Giresun'un sâir zabîtan ve âyanı zidehu kadrihime hüküm kî eşkiyayı mezbûrenin te'dîblerine ve defî şer' ve fesadlarına me'mûr kılınub". BOA, C.DH., 1786. Giresun Ayanı Dizdarzâde Hakkında Hüküm. Evâsî Şevvâl 1173/26 Mayıs 1760.

⁹ Khoury, *agm.*, s.171-193.

¹⁰ Kunt, *age.*, s.114-116.

geçirmişlerdir. Bu dönemde kısa süreliğine bölge dışından atanan idareciler hariç, eyalet ve sancak iki yerel elit aile veya kapı halkını oluşturan kişiler tarafından idare edilmiştir¹¹.

Taşra idarecilerinin yerel elitler arasından atanması taşrada siyasî aktörler yanında siyaset tarzını da büyük ölçüde değiştirmiştir. Buna yol açan esas gelişme yerel elitlerin seçim yoluyla ayan atanmaya başlanmasıdır. Yerel elitlerin resmî ayan atanması başlangıçta halkın seçiminin merkez tarafından onaylanması şeklinde yapılırken, daha sonra valilerin onayına bırakılmış; taşrada mücadelelerin artması sonucu karışıklıkların çıkması ve otoritenin zayıflaması üzerine, merkez son atama yetkisini yeniden kendi sorumluluğuna alarak karışıklıkları önlemeye çalışmıştır. Sistemde zaman zaman değişiklikler yapıldıysa da her defasında halk tercihinin uyulmuş, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren üçlü sistem denilebilecek bir atama şeklinin uygulanması tercih edilmiştir. Yürürlükteki usüle uygun olarak önce halkın tercihi tespit edilmekte, ardından merkez tarafından yerel elit hakkında bulunduğu kaza halkı arasında açık veya gizli araştırma yapılmakta ve en son olarak da İstanbul'daki devlet adamlarının fikirleri alınarak atama gerçekleştirilmekteydi. Seçim usulü merkezdeki devlet adamları veya başkentteki politik çevrelerin nüfuzuyla gerçekleştirilen taşra idarecilerini atama işleyişini taşradaki halkın desteğini sağlayarak merkezden atama şekline dönüştürmüştür. Aynı zamanda yerel elitlerin taşra idaresine katılmalarına sebep olduğu gibi bir yandan da yönetilenlerin gittikçe daha fazla oranda idarî ve yargı mekanizmasına katılmalarına yol açmıştır¹².

¹¹ Canik Muhassıllığı kısa süreliğine Hazinedarzâde Süleyman Paşa'nın kapı halkından Çeçenzâde Hasan Paşa'ya verilmiş, daha sonra yeniden ailenin idaresine havale edilmiştir. İdarecilerin görev süreleri de dâhil olmak üzere ayrıntılı bir inceleme yapıldığından burada liste verilmemiştir. Canik Sancağı idarecileri için bkz. Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1.Kitap, (Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, Samsun Büyükşehir Belediyesi, 4-5-6 Mayıs 2006)*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.31-46; Başka bir incelemede Trabzon Eyaleti ve Batum Sancağı'nda da benzer bir durum tespit edilebilmektedir. Caniklîzâdelerin Trabzon Valiliğini ele geçirmelerinden sonra kısa süreli kesintiler dışında, yaklaşık 40 yıl idare ailenin tekelinde kalmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mehmet İnbâş, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı Özel Sayısı)*, S.31/2006, s.161-191.

¹² "Otuz seneye gelince mer'î iken bazı mahallerde ahâlî tarafeyn olub âyan ihtiyarı hususunda adem-i infâk vuku'yla olvaktlerden beru... şehir kethüdâları dahi sâhib-i nüfûz makûlesinden olmayub ahali beyinde itibarları olmayub yine evvel mahalde iş gören ve nüfûzu câri olan ahalinin müteâyyin ve kişizâdeleri olub". TKS, 2013, s.48. Ayanlık Usulünün Yeniden İhdas Edildiğine Dair Trabzon'a Gönderilen Ferman. 17 Şevvâl 1205/19 Haziran 1791; Mert, "Ayan", s.196; "Memalik-i mahrûsede kâffe-i kuzzât ve buldân ve emsarin kuttân ve sukkânı umûrlarını idareye her kimi âyan itihaz ederler ise ahalsinin arz ve mahzarlarıyla evvel şahsın sîret ve ahvalini ve âyanlığa ehliyet ve istihkakını deralîyeye yazub sıhhat ve ihbarlarına hazret-i sadrî azamî ilmi lahik ve izn ve ruhsatı havî kâime ve mektûb verilmedikçe âyan nasb olunmamak". BOA, C.DH., 25/1206. Ayan Seçim Usulü Hakkında Gönderilen Fermanın Erzurum'a Ulaştığı Hakkında Kadî İlâmî. 21 Cemaziyü'l-evvel 1193/6 Haziran 1779; "Ayanlık maddesi fi'l asl ola geldiği vecihle cem'î büldânda ahali tarafeyn olmayarak bi'l-ittifak her kimi ihtiyar ederler ise ol kimesne âyan olmak ve âyanlık nasbına gerek vüzerâ ve mirmiran ve gerek hükkâm ve hiç ferd tarafından müdahale olunmamak ve âyanlık için ferman ve mektûb ve buyuruldu ve mürasele verilmemek ve rüşvet ile âyan nasb olunmamak şerâitini havî müekked emr-i şerif sâdir olmuşken". BOA, C.DH., 84/4196. 29 Zil-kâde 1226/15 Aralık 1811.

Değişiklik ile halkın yerel mahkeme veya divana sundukları arzuhal ve buna dayalı süreç yerel idareci atanmasında merkezî konuma geçmiştir. Buna bağlı olarak taşrada idareci olmaya istekli yerel elitlerin önce hayati değerdeki taşra halkının desteğini kazanmaları, daha sonra ise doğrudan başkentteki devlet adamları veya desteğine başvurduğu ağa kapısına dayanmaları gerekiyordu. Bunun bir örneğini, ayan mücadeleleriyle ilgili olarak Siroz kazasından gönderilen arzuhal üzerine yazılan fermanla görebiliyoruz. Fermanla duruma dikkat çekilerek “*aralık aralık âyan ve voyvoda ve mütesellimler haklarında iştikâyi mutazammın dersaâdetde vuku’ bulan inhâların ekseri sıhate makrûn olmayub her biri birer gûna garaza zımnında sanat ve tezvirden ibaret idiğü umûr-ı malûmeden olduğundan gayrı kazaların idare-i umûrları için intihâb olunan âyanlar mahallinde olan ahalinin muhtar ve marzisi olmak lâzımeden iken dersaâdetde olan ahali tarafından âyanlık ve vilayet umûruna müdahale ve taârruz dâiyesiyle ihtilal-ı memleketi mucib vâki olan inha ve iştika’*” olduğu belirtilmektedir¹³.

Taşradaki idarî işleyişi etkileyen diğer değişiklik, ayanın ölümünün ardından atamada oğullarına öncelik tanınması ve yöneticilikte başarılı olmaları durumunda sülalelerine de intikal eden ve “*sülale boyu görev*” olarak nitelendirilebilecek yerel yönetici olarak atanmalarındır¹⁴. Görevden alınma sebepleri ise genellikle belgelerde tenbih ve uyarı olarak karşımıza

¹³ BOA, C.DH., 71/3541. İstanbul’da Yapılan Şikayetler Hakkında İlam. 16 Rebiü’l-evvel 1219/25 Haziran 1804; III. Selim’e İslahat layihası sunan Sadrazam Koca Yusuf Paşa’ya göre “*Rumeli ve gerek Anadolu’da âyan makûlesi ve derebeyleri ...bu merite zulm ü fesâda cesaretleri ancak her birleri deralilyede birer mahalle istinâd ve rüşvet ve takdim-i hedâya ile emn ü himâyetlerine teşebbüs*” eylemelerindedir. “Sadrazam Koca Yusuf Paşa Layihası”, III. Selim’e Sunulan İslahat Layihaları, s.67; Trabzon’a gönderilen ferman’da da bu duruma dikkat çekilmektedir. “*Âyanlık nasb hususuna gerek vüzerây-ı izâm ve mimirân-ı kirâm ve gerek hükkâm vesâir ferd-i vâhid müdahale etmemek ve âyanlık için fermân ve mektûb ve buyurdu verilmemek ve rüşvet ile âyan nasb olunmamak üzere*”. TKS, 2013, s.48. Ayanlık Usulünün Yeniden İhdas Edildiğine Dair Trabzon’a Gönderilen Ferman. 17 Şevvâl 1205/19 Haziran 1791; Ayanlar arasında arz ve mahzarın işleyişi hakkında önemli bilgiler vardır. “*Çemişgezek ve Maden ve Keban ve Ergani ve Çarsacak ve Palu kadıları dahi başka başka ilâmlarında ve Palu beyi Mehmed Bey mektûbunda ve ahalisi iki kit’a mahzarlarında muma ileyhe Yusuf Efendinin hüsnü halinde ve fukara ve râiyeti himâyet ve siyânetden Harput âyanının hilâf-ı vakı muma ileyhin sühâline dâir deralilye arz ve mahzar gönderdiklerinden bahisle arz ve mahzarları işğa olunmayub ve kendüleri te’dib olunması inhâ ve istidâ ederler*”. BOA, HAT, 267/15605. 29 Zil-kâde 1203/21 Ağustos 1789.

¹⁴ Müsadere yoluyla elde edilen muhalefatın ihalesinde sülaleye öncelik tanınması servetin ve gücün aynı ailede devam etmesini kolaylaştırıyordu. “*Tayyar Paşa terekkesinden lâzım gelmiş ve müteveffay-ı müşarûn ileyhin vefâtından sonra kâffe-i çitlikât ve emlak ve akarı ashâb-ı duyûnu irzâ şartıyla müteveffay-ı müşarûn ileyhe Süleyman Paşaya ve onun dahi muhalefatı veresesine terk olunmuş*”. BOA, MAD.d., 9729, s.278. Trabzon Valisi Salih Paşa ve Kadısına Hüküm. 29 Safer 1236/ 6 Aralık 1820; Trabzon Valisi Hazinedarzâde Süleyman Paşa’nın vefatından sonra muhalefatı bedel karşılığı oğullarına terkedilmiştir. “*Canib-i mirîden zabt olunub maâda emvâl ve eşya ve emlak ve bakaya ve zimemâti tersane-i âmirre hazinesi matlûbunu ve duyûn-ı sâiresini eda etmek şartıyla oğlu Osman Bey diğer oğulları Memiş bey ve Abdullah beye terk olunmuş*”. BOA, MAD.d., 9729, s.17. Trabzon Valisi Vezir Hüsrev Mehmet Paşa ve Kaza Kadılarına Hüküm. 23 Rebiü’l-evvel 1235/9 Ocak 1820; “*Sen ki kapucubaşy-ı muma ileyhsin baban firârî Battal Paşanın üzerine olan Canik ve Karahisar-ı Şarkî malikânelerinin hisseleri bu defa uhdene ihale ve firârî-ı merkûmun muhalefatın bedel-i malûme mukabilinde maktûan sana ihsân olunması maliyeden çend rûz mukaddem isdâr*”. BOA, C.AS., 7975. Canik Muhassılı Mir Hayreddin Bey Hakkında Hüküm. Evâil Ramazan 1205/4-14 Mayıs 1791; BOA, MAD.d., 9729, s.572. Trabzon Valisi Hüsrev Mehmet Paşa ve Trabzon Kadısına Hüküm. 7 Rebiü’l-sâni 1237/1 Ocak 1822; BOA, MAD.d., 9729, s.210. Trabzon Valisi İbrahim Paşa ve Trabzon Kadısına Hüküm. 2 Cemaziyü’l-ahir 1235/17 Mart 1820.

çıkan adaletsizlikle ilgili konular olup fermanlarda “*tanzim-i umûr-ı memlekete cümlelerin inzimam-ı mârifetleri ve bir maddeyi kat’ etmemek ve kendi nefisleri için fukâra üzerine mebâliğ tarh ve tahmîl etmemek ale’d-devâm evzâ ve hareketlerini muktezây-ı şer’î şerîf ve kanûn-ı münîfe tatbik ve rızâullah ve rızây-ı şahâneme teofik ederek istihsâl-i esbâb-ı rıfk ve asâyîş-i fukarây-ı râiyet ikdâm ve hilâf-ı şeriât-ı garra ve muğâyir-i rızâ kendi celb-i mârifetleri zımnında salyâne defterine ziyade akça idhâli ve reâyasından kendi nefisleri için tahsil dâiyesine düşen.. bi’l-imhâl haklarından gelinmesi..*” ifadesiyle formüle edilen sebeplerdir¹⁵. Merkezin siyasî ve idarî isteklerini yerine getirdiği ve fermanın şartlarına uyduğu sürece ayanlar ömür boyu görevde kalabiliyordu. Ancak ömür boyu görev yerel elitleri birbirlerine karşı seçeneksiz ve benzer politik oyunlara yönlendiriyordu. Rakipler ya birbirlerinin bazen uzun bir zaman dilimi gerektiren merkeze karşı hata yapmalarını sabırla bekleyecekler, ya da kısa ve en etkili yol olan “*arz-mahzar siyaseti*” gütmeye başlayacaklardı¹⁶. Bu siyaset pratiği İslam devlet felsefesinin temel ilkelerinden olan adalet prensibiyle doğrudan ilişkiliydi¹⁷. Defterdar Sarı Mehmet Paşa bu temel felsefeyi “*zulümden begâyet hazer ve zâlîme dahi mûin olmakdan ihtirâz idüb mümkün oldukça müdaâsına ihtimam ve mazlûm ve gariblerin gönlinü ele alub duâ-yı hayırların isticlâba sa’y ü ikdâm*” şeklinde açıklar¹⁸. Osmanlı devlet idaresinin en fazla dikkat ettiği ve adaletsizliğe karşı geliştirdiği usul uygulanmaya başlanan seçim yöntemiyle doğrudan bağlantılı olarak taşradaki yerel elitler tarafından iktidar mücadelelerinde sıklıkla kullanılmıştır.

Yerel elitlerin hizip mücadelelerinde meşruiyet kazandırmak üzere giriştikleri “*arz-mahzar siyaseti*” olarak nitelendirebileceğimiz iktidar pratiğinde taşrada en azından belli sayıda halkın desteğini sağlamaları

¹⁵ TKS, 2013, s.48. Ayanlık Usulünün Yeniden İhdas Edildiğine Dair Trabzon’a Gönderilen Ferman. 17 Şevvâl 1205/19 Haziran 1791; Hatt-ı Hümayûn’da ayanların uyması gerekli kurallar aynen tekrar edilmiştir. BOA, HAT, 24893/A. Ayanlık Seçimi Hakkında Hatt-ı Hümayûn. Evâhir-i Rebi’ü’l-evvel 1205/27 Kasım-7 Aralık 1790.

¹⁶ Arz-ı mahzar bir grup tarafından topluca imzalanan vesika, dilekçe; arz-ı hal ise bireylerin yaptığı şikâyetlere denir. Osmanlı Devletinde arz-ı hal, arz-ı mahzar ve adaletnâme geleneği ve sistemin işleyişi hakkında geniş bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s.49-190; BOA, C.ADL., 84/5061. 1190/1776-1777 Tarihli Tazallum-ı Hal Belgesi.

¹⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâhiy’ül-Vüzerâ v’el-Umerâ veya Kitâb-ı Güldeste (Devlet Adamlarına Öğütler)*, (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s.73; Arz-mahzar mantığını Osmanlı idare anlayışını şekillendiren eserlerden Nizâmü’l-mülk’ün Siyaset-nâme’sinden takip etmek mümkündür. Nizâmü’l-mülk “*Padişah için haftada iki gün Mezâlim’e oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan, adalet dağıtmaktan râiyet’in sözünü, vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur. Zira cihân hâkiminin zulme uğrayanlar ve adalet isteyenleri haftada iki gün huzuruna davet ettiği ve sözlerini dinlediği haberi memlekete yayılınca, bütün zâlimler korkarlar; ellerini çekerler, kimse cezalandırılma korkusu ile zulüm ve yağmaya cesaret etmez*” demektedir. Nizâmü’l-mülk, *Siyaset-nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 1999, s. 10; Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.340.

¹⁸ Defterdar Mehmed Paşa bu durumu şöyle açıklar. “*Bu cihetden dahi reâyanın himâye olunması devlet-i aliyyenin ziyade ehemm ve elzem olan umûrundandır, dest-i zülümden emin olub def’î taâddileri ve ref’î bid’â ü mezâlimleri elzem-i diniyedir*”. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, age., s.75.

gerekiyordu. Bunu sağlamak için tehdit, baskı, işkence ve adam öldürme gibi kanunsuz bazı uygulamalar da devreye sokulabiliyordu. Örneğin, Şumnu'da eski ayan Mehmet Ağa birkaç köyü malikâne suretinde idare eden Mehmet Giray Sultan ile ittifak kurarak *"vücûh-ı memleket ve ahali haklarında hilâf-ı vâki iştikâ için dersââdete sevk ve irsâl etmekle bilcümle ahali ve fukara taraflarından deraliyyeye tesyir olunan eimme ve hütebâ ile takdîm olunan mahzar ve ilâm"* göndermesi üzerine Şumnu kadısı da mahzar ile *"bazı ashâbı ağrâz elgay-ı ihtilâl ve celb-i mal kasdıyla kurrâdan biraz âdem tedârikiyle âyanı merkûm ve sâir ehl-i arz haklarında deraliyyede hilaf-ı vâki iştikâ"* ettikleri konusunda merkez idareyi bilgilendirmiştir. İstanbul'a gelen şikâyetçiler *"ahali-i mezbûreyi himayet sûretiyle mezbûr Abdüş oğlu tahrîk ve sultan-ı muma ileyhe reâyayı mezbûreyi dersââdete şikâyete irsâl ve merkûm Abdüş oğlu reâyâ ile mâen İstanbula gelub irâe-i tarik ile şikâyet etdurub ve bu takrib kendüsü âyan olmak ve sultan-ı mûma ileyha ittifakıyla ve ilhahı üzere icray-ı nefşâniyet... işbu reâyâ cebri gelmişlerdir. Eğer gelmemek için özür eyleseler kimini katl ve salb ve kimini darb-ı şedîd ile darb eder haçflarından gelmişlerdir deyu"* beyan etmişlerdir¹⁹. Arzuhalle başlayan mahkeme sürecinin siyasî etkisini bilen taşra idarecileri şikâyetleri engellemek üzere ağır baskılar kuruyorlardı. Örneğin, Canikli Ali Paşa Amasya malikânesi konusunda halkın merkeze şikâyeti karşısında *"cevor ve zulmüne adem-i taât-ı birle tazallûm-ı hal için bazılarımızın deraliyyeye râhi oldukları mesmu' olduğu gibi bizleri tahvîf ve tehdîd ve hüsn ü halini müş'ir arz ve mahzar etdirdüb dört nefer kimesneyi ikrâhen deraliyyeye irsâl ve şikâyetlerimiz henüz mağduriyetlerini ifade etmeden kapu keyhüdası irtişa ile ol mazlûmları asitane-i aliyyeden def' etdikde bu tarafa gelenleri ibtidasız iştikâ ettiniz deyu bilâ aman katl ve malların zabt ve firar edenlerin akraba ve taâllukâtlarından kimini vaz'ı zindan ve kimini der zincir edub iz'af-ı mezâcîf malların alub bir daha iştikâ etmemek üzere"* baskı uygulamıştır²⁰.

Doğrudan divana başvuru hakkı bulunmakla birlikte süreç genellikle artık belli bir formata dönüşmüş şekliyle halkın mahallî kadıya şikâyeti ile başlıyordu²¹. Sürecin sonunda yalnızca durumu merkeze kendi lehlerine yorumlatıp onaylatmak kalıyordu ki, bu da başkentte ittifak kurdukları ağa

¹⁹ Kırım hanedan ailesine mensuptur. BOA, C.ADL., 85/5134. Şumnu'da Yapılan Tahrîrât Hûlasâsı. 8 Rebiü'l-âhir 1198/1 Mart 1784.

²⁰ BOA, C.ADL., 84/5061. Amasya Halkının Arzuhalı. Rebiü'l-âhir 1190/Mayıs 1776; Hatta bazı durumlarda halkın İstanbul'a ulaşmasını engellemek için yolları da kesiliyordu. Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", s.170.

²¹ BOA, C.DH., 15423. Kastamonu Halkının Canikli Ali Paşa Hakkında İlâmı. 16 Zil'î-hicce 1198/31 Ekim 1784; XVII. Yüzyıldan önce hazırlanan arz mahzarlarda askerî sınıf üyeleri hakkında hazırlanan şikâyetlerde görevden alınma isteklerine nadir rastlanmaktadır. XVIII. Yüzyıl şikâyet belgelerinde istisnasız şikâyetler görevden alınma talebi ile bitirilmektedir. Karşılaştırma yapmak üzere örnek için bkz. 90 Nolu Mühimme Defteri, (Hazırlayanlar. Nezihî Aykut ve diğerleri), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.41, h.50. Beğ-şehri Müftüsü ve Kadısına Hüküm. Evâil-i Rebiü'l-ewvel 1056/17 Nisan 1646.

kapısının nüfuzuna bağlıydı²². Çoğunlukla taşradaki kadının mevcut idarecinin tarafını tutması veya hiziplerin kadını yanlarına çekememeleri durumunda doğrudan İstanbul'a ulaşarak engeli aşma yolu tercih ediliyordu²³. Defterdar Sarı Mehmet Paşa da duruma “*evvelâ taşrada olan ahâli-i mansıbın keyfiyet-i ahvâlleri tecessüs olunub harekâtları bilinmek lâzımdır. Bir iki şikâyetçi sebebi ile bir vâli-i memleket azlolunmak iktizâ eylemez. Ancak vezir-i âzam hazretleri tarafından kendüye nesâyihî müş'ır mektûb gönderilüb tenbih ve te'kid oluna. Anımla mütenasîh olmayub yine şâkileri tekrar gelüb taâddisi zâhir olursa azlolunmak gerekir*” tespitiyle dikkat çeker. XVIII. yüzyılda yerel elitlerin bu yolu sıklıkla kullandıkları tespit edilmektedir²⁴. Bölgedeki olayların bizzat tanık ve taraflarından ve kendisine karşı da benzer pratikler uygulanmış olan Canikli Ali Paşa da eserinde “*evvelâ bir alay adamlar gâh mahzar ile ve gâh arzuhal ile asitaneye teşekkiye gidiyorlar, başdan savmak hatıraşicün yanlarına bir mübâşir koşub mahalline havale idiyorlar*” değerlendirmesiyle işleyişi benzer şekilde açıklar²⁵.

²² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, age., s.43; Yine farklı eserlerde benzer süreçler anlatılmıştır. Daha önceki tarihler için bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânin-i Âli Osman*, (Haz. Sevim İlğürel), TTK, Ankara 1998, s.269-270.

²³ Gerek kadılar gerekse mahkemeler bu süreçte ciddi şekilde baskı altında kalıyorlardı. Örneğin, Eski Havza ayânı, Amasya Sancağı mütesellimi ve eski müftünün yolsuzluk soruşturmasının mahalli kadılığında görülmesine karar verilerek emr-i ali çıkarılmış ve Halil Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Mahkemede ahali ile davalı tarafı temsil etmek üzere beşer kişi seçilmiş, ancak âyan mahkeme günü “*mütesellim-i muma ileyhe avanesi olan ikiyüzdün mütecaviz haşerâtın başka Havza âyanı sâbık Siverli Keseli Kır Abdullah nam kimesneyi dahi vâfir askerle celb ve mahkeme etrafında keş ü gûzâr ve ahaliyi tahvif eylediğinden ne hesap rü'yeti mümkün ve ne ashâb-ı hukuk haklarını davaya mütecâsir olub nihayet tarafeyn li ecli't-terafü' dersaadete azime'le karar verilmiştir. Padişah hizipleşmenin yatışması için tarafların geçici olarak sürgün edilmelerine karar vermiştir. BOA, HAT, 509/24991. Amasya Sancağında Ayan Hakkında Sadrazam Takriri Üzerine Hattı Hümayun. 29 Zî'l-hicce 1233/30 Ekim 1818; Benzer bir örnek Akşehir kazasında yaşanmıştır. “*Bir senedenberu âyanlık dâyesinde olan Ahmed oğlu Mustafanın karındaşı Osman ırcay-ı garaz sevdasıyla bazı eşhâs makûlesini başına cem' ile mahkemeyi basub hetk-i namus-ı şeriât-ı garra ve muma ileyhe İbrahim Ağanın harem kapusunu şikest...karye-i mezbûr ahalisinden yüz elli neferden mütecaviz kesanı kendülerine uydurub muma ileyhe İbrahim Ağa ve oğlu merkûmdan iştikâ zımında deraliyyeye azimet etmiş oldukları inhâ ve anı takiben ahali-i merkûme dahi dersaadete gelub arzuhal ve mahzar takdimiyle meâllerinde muma ileyhe İbrahim Ağa Akşehir kazasında âyanlık dâyesiyle hilaf-ı şer' ve muğayir-ı rızay-ı ali fukaray-ı râiyyete enva-ı mezalim ve taâddiyata ictisar... tevkil eylediği oğlu merkûm dahi kaza-i mezbûr nâibi vesâir avane ile yekdil olarak meblağ-ı mezkûru tekrar tahsil mübaşeret eylediğine mebni fukaray-ı râiyet mahkemeye ve andan muma ileyhe İbrahim Ağanın konağına varub... ahalinin bir takımı muma ileyhe İbrahim Ağanın lehinde ve bir takımı dahi aleyhinde olduklarından” Padişah “*tarafeyn buraya celb olunub murafaâ oldukları sûretde hal tebeyyün edeceği zahir ise de bu sûret bir vecihle vakt ve hale uymaz sonra Anadolu Türkleri şumarub cüz'î hal içün bu tarafa gelub ta'ciz ederler ve buraya dahi ihtilal verirer.. hal yolundan çıkar*” değerlendirmesinde bulunmuştur. BOA, HAT, 319/18717. Sadrazam Takriri Üzerine Hattı Hümayun. 29 Zî'l-hicce 1232/9 Kasım 1817; Osmanlı devlet geleneğinin yabancı olmadığı hamilik ilişkileri taşrada da artmaya başlamıştır. Merkezde hamilik ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II, s.695-697.**

²⁴ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, s.59-110.

²⁵ Yücel Özkaya, “Canikli Ali Paşa'nın Risalesi “*Tedâbirü'l-Gazavât*””, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.12-13/1969, s.148; Yine Samsun'da sunulan arzuhal'de mücadelele pratikleri “*bazı melânetpişeler garaz-ı fâsidederini icra sevdasıyla şirrete sülûk ve deâvi-i müzevvere ile ibadullahi ta'ciz ve bu vecihle mazlûma gadr ve zulm vukûa geldiği vâsil-i samîâ-i şehriyarî olub fi mab'ad o makûle deâvi-i müzevvere için deraliyyeden ve gerek valî ve hükkâm taraflarından tayin-i mübaşiran*” şeklinde açıklanmaktaydı. BOA, C.ADL., 76/4558. Uydurma Şikayette Bulunanlardan Mübaşir Ücretinin Alınması Gerektiği Hususunda Samsun'a Gönderilen Fermanın Alındığı Hakkında Kadî İlamı. 9 Cemaziyü'l-ıvvel 1211/10 Kasım 1796.

Ayan atamalarında başvuru pratiklerin ilk örneklerine XVI. yüzyılda Şehir kethüdalarının atanmaları sırasında rastlanmaktadır. Nispeten az olmakla birlikte şehir kethüdarları arzuhal yoluyla birbirlerini şikâyet ederek makamlar ele geçirebiliyorlardı²⁶. XVIII. yüzyıla gelindiğinde idarî yetkiler ile ekonomik yetkilerin giderek aynı makamlarda birleştirilmesi ve taşra idarecilerinin artan ekonomik ve idarî konumlarına paralel olarak mücadeleler de şiddetlenmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak XVIII. yüzyılda şikâyet hakkı seçim vasıtasıyla siyaset yapma hakkına dönüşerek merkeze sunulan arzuhaller adeta taşra idarecilerinin hal fetvaları niteliğini taşımaya başladı. Şehir kethüdalığının yeniden kurulması hakkında hazırlanan fermana ayan mücadelelerinin taşrada hizipler arasında karışıklıklara yol açtığı belirtilerek “*hususan bir kazada halef selef ikişer âyan tecemmü’iyle herkes dilediği vech üzere kurra sekenesi celb ve tesahüb ve defter-i tekâlîfe mebalîğ-i külliye zam ve birbirleriyle münazaâ ve muhasama ve deraliyye ve vilâyâta şikâyet irsali ve evâmîr-i şerîfe isdârı ve mübaşîr tayîne ve bunun emsali tezvîrât ile memleketleri harab ettikleri... başka aharları dahi âyan olmak için taraftarlar tedârik ve ahaliyi hile vü hud’a tarîkıyla iğfal ve kuzzât ve nüvâb ve taraftarlarına reâyâ sırtından rüşvet-i vâfire i’ta*” ettiklerine değinilmektedir²⁷.

İşleyişteki bütün bu değişiklikler, yerel elitlerin insan kaynağını oluşturan reayanın yerel hiziplere katılarak yoğun şekilde askerî sınıfa girmesi veya bu sınıfa has işleri yapmaya başlamalarına yol açmıştır²⁸. XVIII. yüzyıl öncesinden başlayarak uzun bir süreç sonucunda meydana gelen bu değişim aslında devletin uyguladığı yönetim anlayışına aykırıydı. Defterdar Sarı Mehmet Paşa “*reâyâyı dahi askerî zümresine ilhakdan tehâşî lâzımdır. Ata ve dededen sipahzâde olmıyan ibtidâen sipahi itmekte ihtilal mukarrerdir*” demekle devletin toplumsal katmanlar arasında geçişleri tasvip etmediğini açıklar²⁹. Ancak taşra idaresindeki değişiklikler yönetici sınıf ile reaya arasındaki kesin çizgileri ortadan kaldırarak geçirgenlikleri artırmış veya en azından engelleri azaltmış ve XVIII. yüzyılda devlet bu çizgileri reaya lehine ya yeniden çizmek ya da kabul etmek zorunda kalmıştır. Devletin eşkıyalıkları önlemede önemli yararlar sunması sebebiyle yerel idarecilerin kapı halkı bulundurmalarını desteklemesi ve hatta XVII.

²⁶ XVI. Yüzyıla ait birkaç örnek için bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf” ve “A’yan” Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı. III, İstanbul 1982, s.107-110.

²⁷ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediyye*, III, (Yay. Yön. Cengiz Özdemir), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995, s.1498-1500. (*Divan-ı Hümayun Mühimme Defteri*, 183, s.283’den naklen. İzmir Mollası Muhassılı ve İş Erlerine Hüküm. Evâsıt-ı Cemaziyü’l-ahir 1200/10 Nisan 1786).

²⁸ TKS, 2013, s.48. Ayanlık Usulünün Yeniden İhdas Edildiğine Dair Trabzon’a Gönderilen Ferman. 17 Şevval 1205/19 Haziran 1791; Özellikle yönetim boşluklarında veya valilerin dirayetsiz kaldıkları dönemlerde taşrada hizipleşmeler artmaktaydı. Trabzon merkezinde böyle bir durumda “*hayli müddettir nefis-i Trabzon Eyaleti iki taraflı*” olmuştu. TKS, 1924, s.29. Trabzon’da Düzenin Sağlanması Hakkında Vali Süleyman Paşa’ya Gönderilen Ferman. 25 Cemâziyü’l-evvel 1173/14 Ocak 1760.

²⁹ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, age., s.75.

yüzyılda taşra idarecilerinin kendi silahlı maiyetlerini kendilerinin finanse etmelerinin beklenmesi de teşvik edici bir etki oluşturmuştur³⁰. Aralıklarla merkez, valileri kapusuz leventleri kapı halkına katarak yanlarında bulundurmaları hususunda uyarmaktadır³¹. Anadolunun sol kolundaki taşra idarecilerine gönderilen fermanla kapusuz levent eşkiyasının halka yaptıkları eziyetler anlatılmakta ve “*siz ki vüzeray-ı müşarünileyhimsiz şekâvet üzere olanları ahz ve istisal ve kendü halinde olanlardan bazen yanınızda alıkoyub hizmetinizde istihdam*” etmeleri istenmektedir³². Reaya başlangıçta savaşlara insan kaynağı oluşturmak için uygulanan bir yöntemi fırsata dönüştürerek askerî sınıfa katılmışsa da merkezin taşra elitlerine asker tedariki için siyasî baskısı ve yaygınlaşan kapı halkı uygulamasının etkisiyle durumunu perçinlemiş ve sonuçta meşru şekilde taşrada siyasetin içinde yer edinmiştir³³.

Birlikte değerlendirilmesi gereken bir husus da ayanların yerel elitler arasından atanmasının kaçınılmaz şekilde kapı halkı mensuplarının da yerleşmesine yol açmasıdır. Taşrada devletin temsilcisi olarak görülen kapı halkına katılan kişilerin kökenleri incelendiğinde büyük çoğunluğunun eyalet ve sancak çevresinden olduğu görülür³⁴. Örneğin, Hazinedarzâde Osman Paşa'nın 456 kişiden oluşan kapı halkından 66 kişisi Trabzon, diğer az bir kısmı Trabzon'a komşu kazalardan, büyük bir kısmı ise Canik ve çevre kazalardan idi. Kapı halkına katılanlar arasında köylüler

³⁰ Taşra idarecilerinin geniş kapı halkı bulundurması beylerbeyi atanmasında rakiplerine karşı avantaj da sağlıyordu. Örneğin, Maraş Valisi Abdurrahman Paşa'nın Trabzon Valisi atanmasında “*kapusu halkı mükemmel ve etba-ı kesire sahibi bir kuvvetli vezir*” olması etkili olmuştur. BOA, C.DH., 13552. Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'ya Hüküm. Evahir Rebiü'l-evvel 1170/13-22 Aralık 1756; El-Haj, age., s.95; Yaşanan süreç sonunda reayanın taşra idarecileri yanında elde ettikleri konumun daha erken tarihlerde meydana geldiğine değinen Koçi Bey bu durumu şu şekilde açıklar. “*selâtinî selef zamanı şeriflerinde vüzerâ-i izâm ve beylerbeyiler ve sancakbeyleri ve özeni ağalarının hizmetlerinde olanlar umûmen abdi-i müşterâları olub pâdişâhî âlempenâh dirliğine mutasarrif bir ferd kapılarında olmazdı. Reâya kısmından ve ehli sükdan ulûfeli hizmetkâr dahi olmazdı. İki cihetden zararî müeddî olduğu için birisi dahi bu ki reâya ki ata binüb kılıç kuşanmağa mutâd ola ol lezzet damağında câygîr olub tekrâr râiyet olamaz. Ve askerî dahi olmağa yaramaz. Bilâhire gürûhî eşkiyâya mülhak olub nice fitne ü fesâda bâis olur*”. Koçi Bey Risalesi, Birinci Tab'ı, Matbaa-i Ebuziya, Konstantiniye 1303, s.17-18.

³¹ Böyle bir örnek için “*Kapı eşkiyasından Kadioğlu çırağı Mustafa bölükbaşı ve .... nam bölükbaşılar enva-ı şekâvete mübaderet ve ahzlarına asker tayin olundukta ... hâlen Trabzon Valisi İbrahim Paşa hazretlerine iltica ve onların dâirelerine iltica ve onların dâirelerinde olub...*”. BOA, C.ZB, 1158. Erzurum Valisi Numan Paşa'nın Kaimesi. 29 Cemaziyü'l-ahir 1179/13 Aralık 1765; “*Amasya havalisine kapusuz levendât eşkiyası müstevli ve emniyet tarik mertü*”. BOA, C.DH., 16775. Rikab-ı Hümayun Kaymakamı Mehmet Paşa tarafından gönderilen Kâime Hûlasası. 27 Safer 1186/30 Mayıs 1772; XVIII. Yüzyılın başlarından itibaren çeşitli belgelerde “*Levendât makûlesi*”, “*kapıkulu ve kapusuz levendât*”, “*başıboş levendât makûlesi*” gibi ifadelerle tanımlanıyordu. Özkaya, “*Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar*”, s.166.

³² TKS, 1991, s.43. Anadolu'nun Sol Kolu İdarecilerine Gönderilen Ferman. Evâil Receb 1167/24 Nisan 1754.

³³ Rifat Alı Abou-El-Haj, “*The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report*”, *Journal of American Oriental Society*, Vol.94, No.4 (Oct-Dec.1974), s.438-447.

³⁴ Vezirlerle beylerbeylerin maiyetlerinde bulunan zabıt, asker ve hizmetçileri tanımlayan bir kavramdır. Buldukları yerlerde kapı halkı devletin temsilcileri olarak algılanıyordu. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.171-174.

yanında daha küçük yerel elitleri temsil eden ikinci ve üçüncü derecedeki ayanlar da bulunuyordu³⁵.

Kapı halkının yerelleşmesi taşrada hizipleşmeyi artırıcı bir rol oynamıştır. Ayanın her türlü sivil ve resmî işlerinde kullandığı kapı halkı yerel yöneticilere mücadelelerde kullanabileceği meşru bir güç bulundurma fırsatı veriyor, resmî olamayan veya ayanlık iddiasında bulunan yerel elit geniş kapı halkı bulundurması durumunda merkez karşısında kolaylıkla derebeyi veya mütegalibe durumuna düşüyordu. Bu durumu gayet iyi tespit etmiş olan Hazine Darzâde Osman Paşa yayınladığı buyuruldu da *“başlarınızda mütecemmi’ salyane ve hafif kaçkunları bir alay süfehâları tutmayub kazalarınıza göre beş ve nihayet uşakdan ondan ezyed hizmetkâr alınmayub hizmetkâr lazım ise mirilü neferâtı istihdam etdirse bulunmadıkları sûretde karındaşlarını hizmetinizde kullanub bu vecihle hizmet ve tahsil-i rızay-ı veliyyü’-niâmide bulunasız”* diyerek yerel yöneticileri uyarmakta ve taşrada muhaliflerini kontrol altında tutmaya gayret göstermektedir³⁶.

Bu mücadeleleri ekonomik ve siyâsî sebepler olarak nitelendirilebilecek iki genel sebep teşvik etmekte ve ekonomik yarar elde etmek isteyen halkın yerel elitlere destek vermesi hizipleşmeyi daha da artırmaktaydı. En önemli ekonomik sebepleri, taşradaki iltizam gelirlerini ele geçirmek ve iltizam yönetiminin gerektirdiği görevli tabakalaşmasında yer edinmek oluşturmuyordu³⁷. Taşrada bir derece devleti temsil eder hale gelen kapı halkına girmek veya tezkeresiz tımarları elde edebilmek gibi ekonomik menfaatler de bu sebeplere eklenebilir³⁸. Örneğin, Bayburt’un yerel elitlerinden ve birçok defa âyanlık ve voyvodalık yapmış olan Paşazâde Sadullah Bey, sağlığında otuz altı tımarı adamlarına tevcih etmiştir³⁹. Bu durum ayan değişiminde ciddi bir rant değişiminin de olduğunu gösterir. Beylikçi Suni Efendi layihasında *“ekseriyâ memleketlerde çiftçilik ve rençberliğe rağbet az kalub kimi vüzerâ ve mirmirân dâiresine ve kimi kapucubaşı ve sâirlerine gelüb intisâb ederek re’âyaya bile mazarrâtları sâri olur”* diyerek bu duruma

³⁵ BOA, NFS.d., 1149, s.341-351. İdarî alanda meydana gelen değişiklik iç göçlerin yapısını da büyük oranda değiştirmiştir. Hazine Darzâde Osman Paşa’nın kapı halkını oluşturan 456 kişinin yalnızca 66 kişisi Trabzon’dan idi. Diğerleri Canik’ten Trabzon’a göç etmişlerdi. Aileleri ile birlikte hesap edildiğinde bu nüfus Trabzon şehri için önemli oranlara karşılık gelmektedir. Önceden kapı halkına bağlı göçer başkent veya uzak taşradan taşraya yapılıırken, yeni durumda taşradan taşraya yapılı hale gelmiştir; 1207/1792-1793 yılında Osman Paşa 3000 asker ve kalabalık bir kapı halkına sahipti. BOA, C.ADL., 9028. 1207/1792-1793 Tarihli Tevzi’ Defteri; Osmanlı devlet geleneğinde kapı halkı düşüncesi, oluşumu ve etkileri konusunda bkz. Kunt, age., s.98-109.

³⁶ SKS, 3171, s.156-157. Canik Muhassıl Vekili Osman Bey’in Adayet Buyuruldu. 21 Cemaziyü’l-ı-evvel 1229/11 Mayıs 1814.

³⁷ Ayanlar mukataaları yanlarında bulundurdıkları kapı halkından kimselere idare ettiriyorlardı. Örneğin Tayyar Paşa’nın kapı halkı yöre halkından oluşuyordu. Muhallefat kayıtlarına göre çiftliklerini bu adamlarına idare ettiriyordu. Bu adamlarının maddî durumlarının da iyi olduğu anlaşılıyor. Adamları içinde Tayyar Paşa’nın evinin değerine yakın evlere sahip adamları bulunmaktadır. BOA, MAD.d., 9753, s.161, h.1. Tayyar Paşa’nın Kethüdası Lütfullah Ağa’nın Muhallefat Defteri. 21 Rebiü’l-ı-evvel 1221/8 Haziran 1806.

³⁸ Mehmet İpşirli, “Kapı Halkı”, DİA, XXIV, İstanbul 2001, s.343-344.

³⁹ BOA, A.DVN.MHM., 246, h.1,2,4,5.

dikkat çeker⁴⁰. Aynı zamanda yerel elit için gelecekte siyasî olarak yükselebilmemesinin en etkili yolu da kapı halkına katılmaktan geçiyordu. Özellikle merkez, taşra idarecisi atamalarında tercihini çoğu zaman ayanın kapı halkı arasındaki elitlerden yana kullanmıştır. Kapı halkı arasında bulunmak yerel idareci atanmasında güçlü bir tercih sebebi olabilmektedir⁴¹.

Meydana gelen idarî işleyişteki bu değişim taşrada kurulan ittifaklarda kadı ve geçici olarak atanan mübaşirin desteğini sağlamayı stratejik derecede önemli hale getirdi. Bunun temel sebebi kadının elinde bulundurduğu geniş yetkiler ile ayanları denetlemesiydi. Bu durum XVIII. yüzyılda merkezin taşrada ayanların kontrolünü giderek kadılarına havale etmesinden kaynaklanıyordu. Taşrada yazılan buyuruldu'da “*şikâyeti fetvay-ı şerîfe ve kanûn-ı münîfe ihâlê ve şer’en murafaâ edüb şer’en töhmet bi nümayân kimesne habs ve tehrim etmeyesiz ve orfen görülecek davaları dahi resm-i beldeye nazaran tarafımıza inhâsî lâzım gelmeyeni rü’yet ve tarafımıza lazımi’l inhâ olanları arz ve takdim*” kaydıyla ayan ve mütesellimlere örfî, kadılarına ise şerî yargılama yetkisinin havale edildiği belirtilmektedir⁴².

Ayanın malî, hukukî ve idarî denetimi, yargılanması ve görevden alınmasında kadı merkezi konuma yükselmişti. Örneğin vergi sisteminin tahrirlere dayalı sistemden avarız vergilerine kaymasına bağlı olarak ayanın en önemli malî görevlerinden biri haline gelen vergi toplamada kontrol ve denetim kadılarına verilmişti⁴³. Siyaseten katl ve asayiş ihlal dışındaki suçlarda genellikle yerel elitleri denetleyenler mahkemelerdi. Teke ve Antalya çevresinde yaşanan bir olay duruma işaret etmektedir. Kaza halkının Antalya kadısına *tazallum-ı hal’de* bulunması üzerine Teke Mutasarıfı Vahid Paşa'nın merkeze gönderdiği bir şukkada “*Teke ve*

⁴⁰ “Beylikçi Suni Efendi Layihası”, III. *Selim’e Sunulan Islahat Layihaları*, s.80; BOA, C.DH., 309/15423. Canikli Ali Paşa'nın Zulümleri Hakkında Kastamonu Ahalisinin Arzı. 26 Zî'l-hicce 1187/ 10 Mart 1774. Paşa'nın adamlarını önemli mevkilere getirdiği hakkında şikâyetler vardır.

⁴¹ XVIII. ve XIX. Yüzyılın ilk yarısında Trabzon Valisi atanan kimselerin tamamına yakınının mevcut idarecilerin kapı halkına dâhil yerel elitler arasından olması dikkat çekicidir. Kılıç, *agm.*, s.31-34; BOA, HAT, 26549. 1224/1809-1810 tarihli Hatt-ı Hümayun. Hazine darzâdelerin adamlarını ayan atadığına dair bilgiler vardır.

⁴² SKS, 3171, s.156-157. Canik Muhassıl Vekili Osman Bey'in Adalet Buyuruldu. 21 Cemaziyü'l-evvel 1229/11 Mayıs 1814.

⁴³ Kadı tevzi' defterlerini birinci derecede kontrol ediyordu. Ayan yolsuzluk yaparak fazla vergi toplamak istediğinde kadıyı yanına çekmek zorundaydı. “*Karahisar-ı Şarkî Sancağında âyanlık iddiasıyla envâ-ı mezalime ictisâr eden Edeli Hacı Bey ve Voyvoda vekili olan Berkoğlu Hacı Hasan kadı ile ittifak edip insaflarına göre tevzi' eyledikleri mebâligden maâda kendi nefisleri için on beş yirmi kese zam ve cebren ve kahren tahsil eyledikleri*”. BOA, C.M.L., 19237. Karahisar-ı Şarkî Halkının İstidası. 24 Muharrem 1192/22 Şubat 1778; Halkın Erzurum Valisi Dağıstanî Ali Paşa'ya şikâyetle bulunarak arzularını merkeze bildirmeleri üzerine mübaşir eliyle durum soruşturulmuş ve kadının suçlu bulunması üzerine Gönye kalesine kalebend edilmiştir; “*Kazalar ahallerinin ekserisine bir taraftan kuzât ve nüvvâb makûlesi ve bir taraftan voyvoda ve âyan gürûhunun etmedikleri mezalim kalmayub aralık aralık fukaradan aldıkları cerâyimden başka senede birkaç defa ismi ve mahallî malûm olmayarak masârîfi mechûle zımında diledikleri gibi defter tertib ve kazalarda olan zalime makûlesiyle kuzât ve nüvvâb dahi ittifak edub kadılar harc-ı imza ve defter akçesi namıyla... deftere idhal ve fukaraya tevzi' ederek envâ-ı mezalim ve taâddiyâtın hâli olmadıkları muhakkak olmağla fima ba'd bu makûle mezalim men' olunub*”. BOA, C.DH., 20665. tarihsiz.

Antalya Elmalu kazalarından maâdasında ötedenberu hakim-i şeriât-ı garra olmayub lede'l-iktiza ilâmları âyanlar tahrir ve temhir eylediği beyânıyla ... âyanları istedikleri gibi hükümet etmekte olduğu hususuyla Kaş kazası âyanı Mehmed ve Feke Ayanı ve Finike âyanı Uzun Ömer adet-i kadîmelerini icrâ etmekte ve tarafımıza şikâyete gelenleri niçün girdiniz deyu ihafe eylemekte oldukları”nu belirterek kazaya kadı atanmamasının ayanların denetlenememesine yol açtığını belirtmektedir⁴⁴. Yine seçim sonucu her zaman ve her an kadı tarafından arzuhal yoluyla sona erdirilecek bir süreyi ifade ediyordu. Kendisine geniş yetkiler havale edilen kadı birdenbire ayan ve yerel yöneticileri kontrol eder konuma yükselmişti. Bunun yanında geçici olarak taşrada yerel elitleri sorgulamak üzere olağanüstü yetkilerle atanan mübaşir ve müvella olmak üzere iki görevli, sonucu doğrudan ve kısa sürede siyâsî açıdan etkilemeleri açısından ön plana çıkmaktaydılar. Canikli Ali Paşa, “teşekkileri vâki’ ise gerek ol vilâyetin valisi olsun ve gerek mübâşir ve kâdı-ı pür-tamâ olsun tarafeynin nizâ’ını kat’ itmezden evvel ne taraftan mal-ı kesîre aluruz deyû tecessüs ederler...bir şikâyetçi zuhur eylediğinde eğer şikâyetçi arzuhal ile ise hangi kadıdan ilâmnız ve memleketinizden mahzarınız deyû suâl oluna, bize olan zulümde kadı dahi yek-dil ve yek-cihetdir” değerlendirmesi ile bu iki görevlinin stratejik konumuna değinerek zaman zaman kadı ve mübaşirin bu hizipleşmelerin içinde yer aldığını belirtir⁴⁵. Sofya kadısına yazılan fermada “idare-i umûr-ı vilayet ehl-i örf taraflarından rü’yet ve hukuk-ı şer’iyye ve .... misillü muktezay-ı şer’î şerîf üzere görülmesi lazım gelen mevadda dahi hakim-i şer’î câniblerinden itina ve dikkat olunarak mecmû’-ı bilâdın nizâm-ı ahvaliyle vediâ-i cenâb-ı bâri olan ahali ve sükkânın asayiş ve rahat ve emniyetleri esbâb vesâilinin istihsal ve istikmâl-i hayriyesinden ibaret ve herkes memûriyeti muktezasını icraya dikkat cümleye vâcibe-i zimmet ise de bir müddetdenberu ve bazı ehl-i örf tâifesi buldukları memleketlerde vukû’-ı yafte olan deâvi-i şer’iyyeyi hükkâma müracaât etmeksizin hod be hod rü’yet ve bazı mahallerde hükkâm-ı şer’i dahi onların umûruna müdahale ile cerayime müşârik dâiyesinde oldukları bi’l-ihbar tahkik olunub fima ba’d vülât ve mutasarrifin ve vekilleri olan müslimîn

⁴⁴ BOA. HAT., 637/31426. Teke Mutasarrıfı Vahid Paşa’dan Kapı Kethüdasına Gönderilen Şukka Üzerine Yazılan Hatt-ı Hümayun. 27 Rebiü’l-ahir 1231/27 Mart 1816; BOA. HAT., 637/31426/A. Fenike ve Kaş Kazası Ahalisinin Kazalarında Kadı ve Naib Bulunmamasının Ayanların İstedikleri Gibi Hükümet Etmelerine Yol Açtığına Dair Arzuhalleri. 25 Rebiü’l-evvel 1231/24 Şubat 1816.

⁴⁵ Yine benzer bir değerlendirme şu şekildedir. “kadı-ı pür-tamâ’ olsun tarafeynin nizâ’ını kat’ itmezden evvel ne taraftan mal-ı kesîre aluruz deyû tecessüs ederler gerek hak ve gerek bâtil ne taraftan kendülerine külliyyetlü şey hâsıl olur ise işi bir hâle ifrâz iderler ki şikâyet şöyle dursun lisâna aldıklarına peşimân iderler ve mübâşir olacak hâin dahi sahte tahrirât ile asitâneye varır edây-i hizmet eyledim ve şöyle nizâm verdim ve efendimize şöyle duâlar aldurdım deyû kizbini pesen-dide itdirüb”. Özkaya, “Canikli Ali Paşa’nın Risalesi”, s.148; “Karahisar kadısı olan İsmail nam kimesne kazâ-i mezbûrun ulemâ ve eşrâfa ve âyan vesâir ehl-i arz makûlesinden olanlara itibar etmeyub mütegalibe ve eşkiyâdan bazı kimesneleriyle ittifak ve mezâlîme mübâderet ve salyâne tevzi’ine ...”. BOA, C.M.L., 1738. Karahisar-ı Şarkî Kadısına, Voyvodasına ve Eminine Hüküm. 21 Safer 1183/26 Haziran 1769; Özellikle valilik yapan ayan kökenli yerel idareciler ile kadılar arasında da zaman zaman çatışmalar yaşanıyordu. Canikli Süleyman Paşa, Akçaâbad mahkemesini basmıştır. BOA, TAD., C.2, s.7, h.2. Canik Muhassılına Hüküm. Evâl-i Şevvâl 1174/6-16 Mayıs 1761.

vesâir ehl-i örf tâifesi câniblerinden görülecek umûr-ı musalaha onlar ... muktezay-ı şer'î kavim üzere rü'yeti lâzım gelen mevadda dahi hükkâm taraflarına müracaât ve ba'de's-sübût'üş-şer'î tenfizü'l hükkâm-ı şerîfesine itina ve dikkat' edilmesi istenmiştir⁴⁶. Yazılan başka bir hükümde kadı ve naiblerin taşradaki nüfuz mücadelelerinde yer aldıkları tespit edilmekte ve *"buldukları kazaların âyan ve erkânı taraflarına dâir vâki' olan deâvi-i şer'iyyede teroic-i umûrları için âyan ve erkân taraflarına müteallık olanları âhirlerine tercih ve hilâf-ı şer'î şerîf hükmü ihtiyar ile ibtal-i hak-ı sarîh eyledikleri hilâf-ı emr-i bâri ve muğayir-i rızây-ı hümayûnum olduğundan maâda münhal-ı nizâm-ı âlem"* olduklarından uyarılmaktadırlar⁴⁷. Aynı zamanda merkez taşrada ayanı kontrol amacıyla bütün işlemlerini kadılar vasıtasıyla yapıyordu. Gizli ve açık soruşturma, arz ve mahzar hazırlama bunların en önemlilerindendi. Örneğin, Karakuş kazası hanedanından Seyyit Salih babasının mallarını ele geçirmekle suçladığı Hazinedarzâde Süleyman Paşa'dan Divan-ı Hümayun'a arzuhal vererek şikâyette bulunmuştu. Merkez şikayeti soruşturmak üzere Karahisar kadısından *"keyfiyeti mahallinde tashih ve tahkik ve bu tarafa iş'ar olunmak babında .. lede'l-ovsûl senki kadı-ı muma ileyhsin ber minval-i muharrer husûs-ı mezkûr mahallinde vukûfu olanlardan gereği gibi tahkik-i birle... hakikâti der aliyeye ilâm"* etmesini istemişti⁴⁸. Bu sebeplerden dolayı yerel elitlerin en fazla nüfuz kurmaya çalıştığı veya kuramazsa çatışmak zorunda kaldığı taşra görevlisi de kadılardı⁴⁹.

II. TAŞRADA SİYASET PRATİĞİ: CANIK SANCAĞI'NDA GÜCÜ ELE GEÇİRMEK

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Canik Sancağı'nda yerel elitler arasında yaşanan bir iktidar mücadelesi, yukarıda dönemin farklı kaynaklarında dağınık olarak anlatılan mücadelelere örnek oluşturarak taşra yönetiminde değişen işleyişi daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerel elitlerin Canik Muhassılığını ele geçirme girişimlerinde buldukları ve bunda da başarılı oldukları görülmektedir. Canik Sancağı, 1737'de Karahisarı Şarkî kökenli bir ayan ailesi mensubu olan Üçüncüzâde Ömer Bey, Fatsalı Hacı Ahmet Bey ve eski Tersane Emini Mehmet Bey'e *"iştirâken malikâne"* olarak verilmişti⁵⁰.

⁴⁶ BOA, C.DH., 71/3543. Ayanların Kadıların Görev Sahalarına Müdahalede Bulunmamları Konusunda Mahkemeye Gönderilen Fermanın Alındığı Hakkında Kadı Arzı. 16 Şaban 1240/5 Nisan 1825.

⁴⁷ BOA, C.ADL., 80/4815. Şeyhülislam ve Müftü Mevlana Elhâc Mustafa Aşir Efendiye Hüküm. Cemaziyyü'l-ahir Evâil 1213/10-20 Kasım 1798.

⁴⁸ BOA, MAD.d., 9729, s.12. Karahisar Kadısına Hüküm. 21 Rebiü'l-evvel 1235/7 Ocak 1820.

⁴⁹ BOA, C.ADL., 79/4790. Karaağaç Kazası Sakinlerinden Ayanlık İddiasında Bulunan Ramazan'ın Sorgulanması İçin Müvella Tayin Edilmesi Hakkında Buyuruldu. 29 Rebiü'l-evvel 1193/16 Nisan 1779.

⁵⁰ Aile hakkında geniş bilgi için bkz. Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklîzades (1737-1808)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003; Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003.

1738'de sancak Üçüncüzâde Ömer Bey'e yine malikâne olarak tevcih edilmiş ve 1739'a kadar Canik Sancağı'nı tek başına idare ettikten sonra, paşalığa yükseltilerek Karahisarı Şarkî Sancağı mutasarrıfı, ardından Trabzon Valisi olarak atanmıştır⁵¹.

Bölgeyi denetim altına almış dirayetli bir yerel yöneticinin sancak idaresinden ayrılması yerel elitlerin mücadelelerine açık bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Savaşlara katılıp hizmet gören malikâne sahibi ayanların beylerbeyi atanmaları da siyasî mücadeleleri şiddetlendirmiştir⁵². Bu mücadelelerden sıyrılıp merkezin tercihini arkasına alarak sancakta ağırlığını hissettiren Fatsalı Ahmet Ağa, 1756 tarihinde denetimi kurmuş görünmesine rağmen siyasî rakipleri mücadele sahasından çekilmemişlerdir⁵³.

Ahmet Ağa tam da kesin hâkimiyet sağladığını umduğu sırada, en güçlü iki yerel rakibi Kara Ebubekir Ağa ve Peyk Mustafa Ağa kendisine karşı ittifak kurarak mücadeleye başladılar. İlk teşebbüs olarak da bölgede faaliyette bulunan Kınacıoğlu Mehmet çetesini ittifaka dâhil ettiler.

Devletin otoritesini temsil eden Canik Muhassılına karşı ilk taktik girişiminde bulunan rakip ittifak Terme çevresindeki taraftarlarını ziyaret eden Elhâc Fatsalı Ahmet Ağa'yı ittifaka dâhil ettikleri Kınacıoğlu Mehmet çetesine öldürtmeyi başardı. Aynı zamanda Ahmet Ağa'nın en yakın adamlarından Abdurrahman Ağa da dâhil olmak üzere kırk-elli adamı da olay sırasında öldürülmüştü⁵⁴.

Merkez, Elhâc Ahmet Ağa'nın öldürülmesinden kısa süre sonra oğulları Süleyman ve Ali Beyleri "*ber vech-i malikâne iştirâken*" Canik Muhassılları olarak atadı⁵⁵. İttifak birinci girişiminde başarılı olmuştu; fakat merkezin tercihi sebebiyle sancak idaresi ele geçirilemediğinden sonuç itibarıyla Ahmet Ağa'nın öldürülmesi tam bir başarı sağlamamıştı. Bunun Fatsalı Ahmet Ağa'nın merkez ile kurduğu yakın ilişki ve rakiplerinin dayandıkları ağa kapısının yeterli nüfuza sahip olamaması gibi sebeplerden kaynaklandığı tahmin edilebilir.

⁵¹ BOA, A.RSK., 1572, s.6,19,29.

⁵² Mert, "Ayan", s.196.

⁵³ Suikastten önce de yerel mücadelelere işaret eden *tazallum-ı hal* belgesine rastlanmaktadır. Alaçam kazası halkı Elhâc Ahmet Ağa'yı malikâne idaresinde zulüm yaptığı gerekçesiyle şikâyet etmişler ve mübaşir atanmasını talep etmişlerdir. BOA, AE.SMHD.I., 127/9237. Alaçam Halkının Tazallum-ı Hal İsteğine Dair Arzi. 21 Cemâziyü'l-ahir 1143/1 Ocak 1731.

⁵⁴ BOA, C.ZB., 24/1155. Sivas Valisi, Canik Muhassılı ve Kadılarına Eşkiyanın Cezalandırılması Hakkında Hüküm. Gurre Cemâziyü'l-evvel 1161/1 Mart 1748; BOA, D.BŞM.MHF., 39/39. 22 Rebiü'l-ahir 1161/21 Nisan 1748; Fatsalı Ahmet Ağa, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de hâkimiyet süren Caniklîzâdelere ayan sülalesinin kurucusudur. Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, Dersâdet 1309, s.144.

⁵⁵ BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü'l-evvel 1166/20 Mart 1753.

Olayın araştırılması ve eşkıyaların cezalandırılması için mübaşir tayin edilerek Canik'teki kadılara emirler gönderildi⁵⁶. Suçluların bulunmasını "vâcibe-i uhde-i siyâset" olarak gören padişah, "kapucubaşılık gibi rütbe-i âlayı ihrâz etmiş kimesnenin bu gûna bicürm ve bigünah katl ve idamına bâhusus yanında bu kadar müteâyyin kimesnelere fazla etbâ ve livâ-i hassının dahi ifnâsına" cesaret eden Kınacıoğlu Mehmet çetesinin cezalandırılması ile yakından ilgilenmiştir. Ciddi bir kovuşturmanın yapıldığı da anlaşılıyor. Kovuşturmadan kurtulmak isteyenler İstanbul'da ağa kapısı'na katılarak izlerini kaybettirmeyi başardılar⁵⁷. Suikastın asıl sorumlularından Kara Ebubekir Ağa Amasya'ya sürgün edildi. Kınacıoğlu Mehmet ve çetesinden suçlu bulunanlar ise öldürüldüler.

Ancak, rakip yerel elitler zaman zaman kaybetmeden ikinci teşebbüs için harekete geçtiler. Muhalif hizip bu defa mahkemeyi siyasete alet ederek en geçerli ve yaygın yolu denedi. Amaçları, Canik muhassılları Süleyman ve Ali beylerin halka zulümler yaptıkları yollu divana arzuhaller sunarak olayın araştırılması için mübaşir tayin edilmesini sağlamaktı. Bunda da başarılı oldukları anlaşılıyor. Girişimleri sonucunda civar kazada yargılanan Canik muhassıllarının suçsuz olduklarına karar verilmiş ve padişaha sunulmak üzere arz gönderilmişti. Ardından üçüncü arzuhal sürecine teşebbüs ettiler, fakat bunda da benzer şekilde başarısız oldular⁵⁸.

İstanbul'da ağa kapısına katılan rakip politik çevrelerin şikâyetleri ve arzuhalleri mahkeme sonuçlandıktan sonra da artarak devam etmiştir. Tekrar bu defa "rikâb-ı müstetâb-ı hazret-i cihandâriye muhassılın-ı merkûmundan acz ve şikâyeti mutazammın ahali tarafından arzuhâller"

⁵⁶ BOA, C.ZB., 24/1155. Sivas Valisi, Canik Muhassılı ve Kadılarına Eşkıyanın Cezalandırılması Hakkında Hüküm. Gurre Cemâziyü'l-evvel 1161/29 Nisan 1748; Belgede Mübaşir'in görevi şu şekilde tanımlanmıştır. "Bâ'de'l-yevm malikâne mukataât mutasarrıflarından reâya teşekki eyledikde, yalnız reâyanın teşekkisine itimad olunmayub, mahsûsen mutemedu'n âleyh mübaşir tayin ve irsâl ve ol memleketin âyanından birkaç âdem dahi mukataâ emini ile ma'ân divân-ı hümayûna ihzâr ve murafaâ olunduklarında zulmü vâki ve teâddisi mübeyyen ve zâhir olur ise bu makûle malikâne verilen mukataât mutlâk imâr-ı memleket ve istirahat-ı râiyet için iken reâya fukârasına cevri ve teâddi ve perişanlıklarına sebeb ve bâdi olduğuna binâen yalnız mukataâ üzerinden ref olunmağla kanaât olunmayub muktezây-ı şer'î şerif üzere cezası verile". BOA, MAD.d., 7359, s.11; BOA, C.DH., 242/12094. Canikli Süleyman Paşa Hakkında Canik Ahalisinin Arzı. 19 Zil-hicce 1178/9 Haziran 1765; Mübaşir, günümüz idarî yönetimindeki müfettişe yakın bir anlam taşımaktaydı. Geçici bir vazife ile merkez tarafından belli bir konuyu halletmek üzere atanan mübaşir, emirleri bölge idarecilerine, sorumlulara ve ilgililere tebliğ eder ve konunun çözülmesi için bizzat ilgilenirdi. Mübaşir, tayin edildiği görev sonuçlanıncaya kadar görevlendirildiği işle uğraşır, sonuçlanmasından sonra padişaha konu hakkında bilgi verirdi. Geniş bilgi için bkz; Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.205-206.

⁵⁷ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zil-hicce 1166/ 27 Ekim 1753; "Asitâne-i aliyede pespâye olanlardan ekseri kapucubaşı ve hacedân ve gedikli zümresine duhûl ettiği gibi malına göre etbâ ve levâhıkını teksire ...bu sebebden taşralara ve asitânedede âdem kalmayub hizmetkârlığa heves edüb ...ocaklardan yevmiye eyâletlerden zeâmet ve timar tedârîkine icbâr". "Beylikçi Suni Efendi Layihası", III. Selim'e Sunulan İslahat Layihaları, s.80.

⁵⁸ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zil-hicce 1166/ 27 Ekim 1753; Canikli Ali Paşa hakkında geniş bilgi için bkz. Özcan Mert, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980, s.40-63; Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi", DİA, VII, İstanbul 1993, s.151-154; Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa", Bellekten, C.36/144, Ankara 1972, s.483-525.

verilmiştir. Israrlı arzuhal süreci meyvesini vermiş ve merkez şikâyetlerin kazada soruşturularak davanın yeniden tarafları dinlemek suretiyle yapılmasına karar vermişti. Olayları soruşturmak üzere de Mahmut Bey mübaşir atandı.

Vakit geçirmeden Trabzon'a gelen Mübaşir Mahmut Bey mahkeme kararını Vali Ali Paşa'ya iletti⁵⁹. Dava merkezi olarak başlangıçta Giresun seçilmiş ve Trabzon Valisi Ali Paşa'dan kethüdası veya güvenilir bir adamını görevlendirmesi istenmişti. Fakat Giresun'da görülecek davanın, "*arz-ı pişegâh-ı devletleri kılman mülâhazât zımnında*" Trabzon'a alınması uygun görülmüş ve gerekli emirler çıkarılmıştı. Belli ki Giresun dava bölgesine yakın ve malikâne sınırları içinde olduğundan yerel hizipler arasında karışıklıklar çıkmasından korkuluyordu. Yer değişikliği öncesinde isteklerini öğrenmek üzere şikâyetçiler, muhassıl ve reaya vekillerine danışılmış, Trabzon'un ittifakla uygun görülmesi üzerine dava Giresun'dan alınarak Trabzon kadısına havale edilmiştir⁶⁰.

Bundan sonra, Ali Paşa, mahkeme işlemleriyle ilgili süreci yerine getirmek üzere Çukadarını Canik'e gönderdi. Sancağa gelen Çukadar, kazalardaki kadı, naib, âlim, hatip ve ayanları mahkemeye davet ederek vali buyrulduğunu okumuş ve mahkeme kararını iletmıştır. Gönderilen emirde halktan, "*mecmû'-ı muhassılların hallerini ve sükkânın hilâf-ı inhâ ve her kazadan şikâyetlerini müş'ir*" kişilerin reaya vekili olarak seçilmesi istenmiştir. Valinin emrini yerine getiren kadılar tarafsızlığı sağlamak üzere hazırladıkları hüccet ve mahzarlar ile reaya vekillerini belirlemiştir.

Mahkeme sonucunda hazırlanan reaya vekili ve şahitleri listesine baktığımızda şu sonuçları çıkarabiliriz. Canik sancağı idarî sınırları içinde bulunan Bafra, Alaçam, Samsun, Arım, Kavak, Meydan ve Keşderesi kazalarından bir kısmı "*asaleten*" bir kısmı ise "*vekâleten*" olmak üzere yedi ile on sekiz kişi arasında değişen sayılarda vekil seçilmiştir. Vekil seçiminde göz önünde bulundurulmuş temel şart "*umûrlarını rü'yet'e kendü taraflarından*

⁵⁹ Giresun kadısı davanın paşa divanında vali huzurunda görülmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havı Defter. 29 Zî'l-hicce 1166/ 27 Ekim 1753; Hizipleşmenin Giresun'da da yansımaları vardır. Giresun'da Sultan Selim, Kapı, Hacı Hüseyin, Hacı Mikdad, Hacı Siyami, Muslim, Şeyh, Paşa Cami imam, vaiz ve ileri gelenleri mahkemeye gelerek Canik Muhassılı Süleyman Bey hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. BOA, C.DH., 146/7222. Giresun Ahalisinin Süleyman Bey Şikâyeti Hakkında İlâm. 29 Sâfer 1170/23 Kasım 1756; Arzuhal gönderilmesiyle başlanan şikâyet sürecini ve işleyişini diğer bir belgeden çıkarmak mümkündür. Taşkın Ayanı Alaybeyizâde Esseyid Ahmet Ağa'dan "*deraliyyede mükim kayıkcı ve hamal tâlifesinden ser müzevir Karabaş Mustafa Beşe ve bâ ferman-ı alî maktûlen vefât eden Osman Beşe oğlu ve Abayoğlu Kara Mehmed ve Musa Beşe ve diğer Abayoğlu Pehlivan Ali Beşe ve Kavas İbrahim vesâir müzevir zümresiyle yekdil-i yekcihet olub ahz-ı rüşvet ile melûf sahte mahzar ve ittifak üzere birbirlerinin kizblerine şehadet-i kâzibe irtikâb ve kâr ittihazıyla*" şikâyetle bulunmaları üzerine kazanın ileri gelenleri kaza kadılığına gelerek ayanlarından memnun olduklarını belirten arzuhal hazırlatarak başkente göndermişlerdir. BOA, ML.d., 27716. Taşkın Kazası Halkının Arzuhalı. 3 Rebiü'l-ahir 1219/12 Temmuz 1804.

⁶⁰ BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü'l-evvel 1166/20 Mart 1753.

kadir” kimseler olmalarıdır. Vekiller arasında elhâc, esseyid, kethüda, sipahi, kadı, molla ve imam gibi toplumda itibar gören ve resmî görevli Müslümanlar yanında, tamamını din adamlarının oluşturduğu gayrimüslim temsilciler de bulunuyordu⁶¹. Canik muhassılları da *”muârafa ve muhâsama, redd ve cevâba kâdir bihüccet vekilleri”*ni seçmişlerdir. Canik muhassıllarının vekilleri ise itibarlı kişiler oldukları anlaşılan Esseyid Mustafa Çelebi, Elhac Ali ve Salih Çelebi idi⁶².

Bunlar dışında, daha önce İstanbul’dan mübaşir ile yola çıkıp Trabzon’da mahkemeye katılan şikâyetçiler üzerinde durmakta da fayda vardır. İşin elebaşılığını yapanlar, Arîm kazasından Rufaros karyesinden Mehmet ve Ahmet, Akçay’da Leylek karyesinden İsmail ile Dikili karyesinden Ali ve Cebelü karyesinden Ali olmak üzere beş kişidir. Rakip hizbin sancaktaki çekirdek kadrosu bu kişilerden oluşuyordu. Bu kişiler, şikâyetçi olan doksan yedi kişi adına mahzar düzenleyerek padişaha arz etmişler; onun da işi yerel mahkemeye havale etmesi üzerine Trabzon’a gelerek mahkemeye katılmışlardır. Tamamı Müslüman olan bu kişilerin yirmi birinin isimleri ve buldukları yerler belli değildir. Şikâyetçilerin büyük çoğunluğunu, İstanbul’a göç ederek ağa kapısına katılan kişiler oluşturuyordu⁶³. Önemli bir kısmı ise sancak dışına özellikle de Amasya ve Tokat’a yerleşmiş kişilerdi. Şahitlikler bu durumu açık şekilde tespit etmişti. Şikâyetçiler arasında Sinekçiler medresesinden Kara Molla Mehmet ve Süleymaniye Camii Kayyımı Molla Ahmet gibi görevliler de bulunuyordu. Kınacıoğlu’nun dağıtılan adamlarından Bostancı Ocağı’nda görevli kaynı Çukadaroğlu Ali ve bölükbaşısı Kurt oğlu Salih, Kadı Derviş, Azaklı Hasan, Çongaroğlu İbrahim, Nasuhoğlu Mehmet ve kardeşi Hüsrev de ittifakın elebaşılarını oluşturuyordu.

Canik sancağından seçilen reaya ile muhassıl vekillerinin deniz yoluyla Trabzon’a ulaşmaları ile mahkeme başlamıştır. Trabzon Valisi Ali Paşa’nın hazır bulunduğu ve Trabzon kadısı Halil’in idaresinde vali sarayında toplanan Paşa divanına⁶⁴ merkezden davayı takip etmekle görevlendirilen mübaşir ile Trabzon’dan yeniçeri ağası, topçubaşı, miralay, zaim, müftü, dizdar, ileri gelen ulema, büyük camilerin imamları, cebecibaşı, ayan,

⁶¹ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zi’l-hicce 1166/ 27 Ekim 1753.

⁶² BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü’l-evvel 1166/20 Mart 1753.

⁶³ BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü’l-evvel 1166/20 Mart 1753; BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zi’l-hicce 1166/ 27 Ekim 1753.

⁶⁴ Eyaletlerdeki vezirler, devleti temsilen kendi nezaretleri altında İstanbul’da olduğu gibi divan tertip ederlerdi. Buradaki kararlar kadı sicillerine kayıt edilirdi. Merkezin özellikle buraya havale ettiği davalar da olurdu. Geniş bilgi için bkz; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.106-107.

bedesten ağası ve eşraftan kişiler katılmışlardır⁶⁵. Mahkemede önce iki kıta *evamir-i âliye* okunarak şikâyetler dinlenmiştir. Şikâyetçiler kısaca, Süleyman ve Ali Beylerin “*ehl-i iyâl ve evlâd ırzlarına taârruz*” ettiklerini iddia etmişlerdir. Paşa divanının üç gün sonra yeniden toplanmasından sonra tekrar dinlenen şikâyetçiler önceki iddialarını tekrar etmişlerdir. Kadı, ardından iddianın doğruluğunu muhassıl vekillerine sormuş, vekiller şikâyetlerin iftira olduğunu belirterek iddiayı reddetmişler ve durumun reaya vekillerine sorulmasını istemişlerdir⁶⁶. Muhassıl vekillerinin bu isteği üzerine, iddia yüz yetmiş altı kişiden oluşan reaya vekillerine tek tek sorulmuş, onların şahitlikleriyle mahkeme sona ermiştir. Muhassıllar lehinde şahitlik yapan reaya vekilleri ifadelerinde, şikâyetçilerden Mehmet’in on iki senedir Karakaya’da kaldığını ve diğer dört kişinin de uzun süredir İstanbul’da bulduklarını, ayrıca, şikâyetçi listesinde isimleri yazılı çoğu kişilerin Canik ahali olmadıklarını veya uzun süre İstanbul’da yaşadıklarını belirtmişlerdir⁶⁷.

Mahkeme süreci mücadelenin işleyişi hakkında ipuçları vermektedir. Buna göre, İstanbul ve Canik olmak üzere iki ayağı bulunan bu yerel siyaset pratiğinde başkent ile sancak arasında güçlü bir irtibatın kurulduğu anlaşılmaktadır. Başkentte ve sancakta halkı mahkeme sürecinde yönlendiren İstanbul’a göç eden çekirdek kadro idi. Mahkeme sonunda kaza vekillerinin açıklamaları çoğu zaman mahkemelerin de alet edildiği bu pratiği özetlemektedir. Reaya vekilleri “*bundan akdem sancağımızda zuhûr edüb Canik muhassılı kapucubaşı Elhâc Ahmed Ağayı umûmen katliâm eden sereşkiyadan Kmacioğlunun şer’ ve mazarrâtı indifa’ vaktinde ele girmeyen bâkiyet’üs suyûfun asitanede mukataâ-i mezkûrenin tam’en tâlibi olan ashâb-ı ağraz ile yekdil-i bi’l-hüccet ettiğini*” belirtmişlerdir. Şikâyetçilerden Ahmet ve Ali de “*rüfekâmızın muharrikleri Peyk Mustafa Ağa demekle marûf kimesne ile Kavak kazasında olub mukaddemâ Amasya’ya nefy ve utlâk olunan Kara Ebubekir Ağa nam kimesnedir*” diyerek asıl sorumluları itiraf etmişlerdir⁶⁸. Ayrıca

⁶⁵ Bu kişilerin davaya müdahil olduklarını gösteren herhangi bir delil yoktur. Yalnızca gözlemci ve şahit sıfatıyla katılmışlar, mahkeme sonunda İstanbul’a gönderilen mübaşirin elindeki hücceti imzalamışlardır. BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zî’-hicce 1166/ 27 Ekim 1753; BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü’l-evvel 1166/19 Nisan 1753.

⁶⁶ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zî’-hicce 1166/ 27 Ekim 1753.

⁶⁷ BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü’l-evvel 1166/20 Mart 1753. Reaya vekillerinin ifadeleri şu şekildedir. “*Müddei Mehmed on iki senedir iyâliyle Karakaya’da mutavattin ve dört neferi dahi müddet-i mezkûredenberü mütecâvizdir ki âhir-i bilâdda ve asitânedede kâr u kisbleriyle olub yurdlarına geldikleri yoktur hetk-i irza dâir keyfiyet kendülere mi vâki oldu... ancak asitânedede istima’ mıza binâen teşekkî eyledik*”.

⁶⁸ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zî’-hicce 1166/ 27 Ekim 1753. Bütün bunlara ek olarak reaya vekilleri eğer ihtiyaç duyarlarsa muhassıllar için “*tazallum-ı hâf*” isteyebileceklerini belirtmektedirler; Yine mahkemede şikâyetçiler itirafa bulunmuşlardır. “*Hukuka mütââlik davamız olmayub ehl ve iyâl ve evlâd ırzlarına taârruzları olduğundan şikâyet eylemedik davamız*”

soruşturma kayıtlarından daha önceki iki şikâyetin de Peyk Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa ittifakı tarafından yapıldığı anlaşılıyor. Önceki iki soruşturmada mübaşir tayin edilen dergâh-ı ali kapucubaşlarından Burgazlı ve Küçük Hüseyin Ağa da benzer sonuçlara ulaşmıştı. Şikâyetteki amaçlarını ise daha sonraki bir belgeden anlayabiliyoruz. Yine, Caniklizâde Süleyman Bey hakkındaki bu belgede, halk şikâyette bulunarak “Paşay-ı müşarün ileyhin üzerinden hassa malikânesi ref ve âhire tevcihi veyahut devlet-i âliyye tarafından bir müddet mütesellim nasb” olunmasını istemişlerdir.⁶⁹ Peyk Mustafa Ağa ve Kara Ebubekir Ağa’nın da yapmak istedikleri benzer şekilde zulümler yapıldığına dair uydurma arzlarla Canik muhassıllığının kendilerine verilmesini sağlamaktı.

Kaza vekillerinin şahitlik yapmasından sonra, kadı Trabzon halkının düşüncelerine de başvurmuş, onların da “muhassılın-ı merkûmun zamanında Canik ahali emn ve rahat üzere oldukları mâniyeten ve istimâen malûmuzdur” diyerek muhassıllar lehine şahitlik yapmaları üzerine suçsuz olduklarına karar vermiş “muhassılın-ı merkûmunun haklarında fimâ bâ’de vilâyet tarafından mahzar ve kuzâtdan arz ve şükkât olmadıkça sade arzuhâl ile” divana başvurulmasını yasaklamıştır. Verilecek ceza hakkında da ferman istenmektedir⁷⁰. Mübaşir Mahmut Bey’e padişaha sunulmak üzere şikâyetçiler ile kaza vekillerinin yerlerini-isimlerini belirten birer defter ile mahkeme sonucunu bildiren hüccet verilmiştir⁷¹.

Mahkeme süreci kısa süreli bir düzen sağlamıştır. Rakiplerini bertaraf ederek Canik Muhassıllığını ele geçiren kardeşler arasında da kısa süre sonra “sâdir olan fermân-ı âli ile Hacı Ali Beye itaât olunduğuna gadab ve ğayz” sebebiyle anlaşmazlıklar çıkması üzerine ilginç şekilde benzer pratikler

garaz davasıdır”. BOA, C.ADL., 54/3259. Canik Muhassıllarının Yargılanması Sonucunda Kadı Tarafından Hazırlanan Hüccet. 15 Cemâziyü’l-evvel 1166/20 Mart 1753; “Tazallûm-ı hâl” halkın kadıdan toplu aldıkları arz ve mahzarla divân-ı hümayûna, idarecilerin zulüm yaptıkları hakkında şikâyette bulunmalarıdır. Konu mezalim divanı ile de bağlantılıdır. Mezalim divanı hakkında geniş bilgi için bkz; İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, s.75-80.

⁶⁹ BOA, C.DH., 12094. Canikli Süleyman Paşa Hakkında Canik Ahalisinin Arzı. 19 Zil’hicce 1178/9 Haziran 1765.

⁷⁰ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zil’hicce 1166/ 27 Eylül 1753; Yine aynı bölgede meydana gelen Cebbarzâde-Caniklizâde mücadelesinde de aynı pratikler uygulanmıştır. Amasya bölgesine Caniklizâdeler egemen olmaya başlayınca Cebbarzâde Mustafa Bey boş durmamış, halkı ve ayanları bu aileye karşı kıskırtmıştır. Sunulan arzda, Hacı Ali Paşa’nın, Cebbarzâde’nin hükümlerine olduğu yerler ile tüccarın alışveriş yapmasını yasakladığı, bunun yanında Ahmet Mikdat Paşa’nın kendi adamlarını kazalara tayin ettiği ve bu adamların halka zulümler yaptığı açıklanmaktadır. Diğer bir arzda da, şikâyetler devam etmiş ve halk gönderdikleri arzuhallerle adaletsizlikleri anlattıktan sonra Mikdat Ahmet Paşa’nın “mukataâ-i mezkûre müşarün ileyha üzerlerinden ref buyurulub” Cebbarzâdeye verilmesini istemişlerdir. BOA, C.ADL., 84/5061. Canikli Ali Paşa ve Oğullarının Amasya Sancağı Ahalisine Zulümler Yaptığına Dair Şikâyeti Havi İstidâ. 15 Safer 1190/5 Nisan 1776; Ayanlık ve mültezimlik gibi makamları ele geçirmek için birçok kişinin benzer metotları kullandığı hususunda bol örnek bulunmaktadır. Geniş bilgi ve örnekler için bkz; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, s.210 -230.

⁷¹ BOA, C.DH., 151/7522. Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter. 29 Zil’hicce 1166/ 27 Ekim 1753. Trabzon halkına sorulmasının gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır. “Trabzon civarımız olub tüccâr vesâirleriyle berren ve bahren muhalatamız olmağla müctemîân olan ehli-i divândan muhassılların keyfiyet-i hallerini istifsâr”.

devreye girmiştir. Hizip mücadeleleri merkezin sona ermesini umduğu mahkeme sürecinden kısa süre sonra yeniden ortaya çıkmıştır. Bu defa her bir kardeş kendine taraftar hiziplerin başına geçerek birbirleriyle mücadeleye başlamışlardır. Ali Bey'in teşvik ettiği reaya İstanbul'a gelerek Canikli Süleyman Paşa hakkında artık klişeleşmiş ve devletin hassasiyetlerine uygun dil kullanılarak yazılan bir arz'da *"paşanın birbirlerimize ve fukara kullarına olan zulm ve teâddisinin nihâyeti olmayub bâkire kızları cebrî istihdam ve rüşvet ile tezvîc ve nikâh ettirüb hetk-i ırz ve vâki olan nikâhlardan on kuruşdan rüşvet"* şikâyeti ile birlikte asıl amacı *"üzerinden hisse-i malikânesi ref' ve âhire tevcih veyahûd devlet-i aliye tarafından bir mütedeyyin mütesellim nasb ve paşay-ı müşârûn ileyhi memleketden ihrâc"* olarak açıklamıştı. Arzuhal sürecinin siyasî etkisini bilen Süleyman Paşa, halkın İstanbul'a arzuhal vermesini baskı uygulayarak engellemeye çalışmış, başaramayınca *"taht-ı tasarrufunda olan kazalardan bir âdeme on sekiz kuruş gayr-i hakk salyâne iştikâ edenlerin hanelerini ihrâk ve mallarını ahz ...katliâm..."* ile reayayı cezalandırmaya çalışmıştır. Merkez bu şikâyet üzerine halkın isteklerini göz önünde bulundurarak Selim Ağa'yı mübaşir Mansuri Efendiyi ise Müvella atamıştır⁷². Mahkeme etkisini göstermiş, Süleyman Paşa üzerinden idarî yetkileri alınarak kardeşi Canikli Ali Bey tek başına Canik Muhassılı atanmıştır.

Caniklizâdelerin büyük bir hanedan haline gelerek Canik sancağında nüfuzlarını güçlendirmeleriyle birlikte yerel elitlerin rekabeti kontrol altına alınarak düzen sağlanmıştır. Ancak Battal Hüseyin Paşa'nın firarının ardından padişahın Caniklizâdeleri idareye katılmaktan men edip baskı uygulaması üzerine fırsat bekleyen yerel elitler mücadelelere yeniden başlamışlardır⁷³. Merkezin siyasî tavrının belirleyiciliği sonucu dirayetli bir valinin etrafında geçici olarak şekillenen ittifak dağılarak himaye sistemi çözülmüş, fırsattan yararlanmak isteyen yerel elitler çabucak mücadeleye girişmişler ve bu ortamda yeni ittifaklar oluşmaya başlamıştı. Bunun farkında olan önceden Battal Hüseyin Paşa ittifakına dâhil yerel elitler de birbirleriyle mücadeleye giriştiler. İlk teşebbüse geçen kişi yörede en nüfuzlu yerel elitlerden birisi olan Ünye âyanı Genç Mustafa Ağa idi. 1792 yılında Battal Paşa'nın firarından sonra fırsattan yararlanmak isteyen Genç Mustafa Ağa, yine bölgedeki diğer âyanlar Kara Mustafa ve Engizli Ali ile ittifak kurarak siyasî rakibi ve muhassıllık için en güçlü aday olan eski Canik Muhassılı Osman Ağa ile mücadeleye başlamıştı. Ünye âyanı Genç

⁷² BOA, C.DH., 242/12094. Canikli Süleyman Paşa Hakkında Canik Ahalisinin Arzı. 19 Zil-hicce 1178/9 Haziran 1765.

⁷³ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 2007, s.107; TKS., 1949, s.33. Trabzon ve Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Ferman. Evâhir Cemaziyü'l-ahir 1210/1 Ocak 1796.

Ağa “zahiren salâh ve takva ve sıyânet-i fukara ile mevsûf ve bâtmen şikâk ve fesâd ve tahrik ve idlâl ile melûf olub ...efendi-i muma ileyha ile ittifak ve yekcihet olarak envâ-ı fesadâta tebadürleri mütevatir” Çarşamba kazasında Müderris Elhâc Ebubekir Efendi’yi de ittifaka katmıştır. Mücadelenin şiddetlenmesi üzerine Battal Paşa’nın muhallefatinın zaptı için bölgeye gönderilen Mehmet Ağa durumu “sırren ve alenen gereği gibi tahkik ve suâl ve istintak” için görevlendirildi. Mübaşir Mehmet Ağa, Osman Ağa’nın suçsuz buna karşılık “Ünye kasabası sâkinlerinden Genç Ağa’nın sühallerinden” merkezi haberdar etmişti. Mübaşir diğer takririnde, Genç Ağa’nın mütegalibeden olduğunu ve “Canik sancağı kazalarına atale-i dest-i tagallüb üzere olmakla taraf-ı devlet-i âliyyeden vârid olan mübaşerete itibar ve evâmîr-i âliyyeye itaât etmeyüb ihtilâl-i belde ve tatil-i umûr-ı mühimmeye” sebep olduğunu bildirerek, Canik kazalarında gücünün sınırlandırılması için Çarşamba kazasında oturan Hazinedaroğluna devlet tarafından “istimâlet ve ruhsat” verilmesini tavsiye ediyordu. Bu mücadele sırasında ittifaka dâhil Ökse ayanı ve Bafra Mütessellimi Kara Mustafa Ağa Çarşamba’da “mal-ı mirî”yi topladığı sırada “kaza-i mezkûrede sakın malûm’ul esâmi kimselerin tahriklerine mebni merkûm Kara Mustafayı bazı eşkıyay-ı merkûmeye katl” ettirilmişti⁷⁴. Kısa süre sonra Battal Paşa’nın affedilerek yeniden eski görevine iade edilmesi bu mücadeleleri ortadan kaldırmıştır.

Yine aynı aileden Mahmut Tayyar Paşa’nın isyanı üzerine hanedan yeniden ve kesin olarak Canik çevresinden uzaklaştırılınca bu boşluk yine kendi has adamları tarafından doldurulmaya çalışılmış; bu da şiddetli mücadeleleri yeniden alevlendirmiştir. Kaymakam Paşa, padişaha yazdığı tahriratta “Canikli Hazinedaroğlu Amasya’ya isal-i teâddi ve hasar-ı birle Amasya müftisini ahz ve girift ve habs etmiş ve Amasya sancağı kazalarından Lâdik ve Gedeğra kazaları âyanlarını biğayr-ı hakk katl ve yerlerine bölükbaşlarından âyan nasb etmiş” olduğunu açıklayarak “bu makûle hâini istishâbdan bir fâide olmayub beherhal mazarratı derkâr ve maslahatça def ve izalesi”ni tavsiye etmektedir. Canik’teki düzeni korumaya çalışan padişah da “sonu fesada varacağı ve Anadolu dahi Rumeli gibi ihtilâle düşeceği” endişesiyle Amasya ve Tokat mukataalarını Cebbarzâdeye vermeyi düşünmüş, ancak taşrada denge bozulacağından bu düşüncesinden vazgeçmiştir⁷⁵.

Belirsizlik diğer adaylara göre nispeten daha güçsüz olduğu anlaşılan İsmail Ağa’nın Canik muhassılı olarak atanmasıyla ortadan kalkmıştır. Canik muhassıllığını ele geçiren İsmail Ağa’nın elinden bu makamı almak

⁷⁴ BOA, C.ML, 27716. Fırarî Battal Paşa ve Canik Ahvalini Soruşturmakla Görevlendirilen Mehmet Ağa’dan Gelen Evrak Hülasası, 26 Zilkâde 1207/5 Temmuz 1793.

⁷⁵ BOA, HAT, 26549. 1224/1809-1810 tarihli Hatt-ı Hümayûn. Devamlı “Amasya ve Tokat mukataalarının iltizamı Canik tarafına veyahut bir âhire ihale” olunmasını tavsiye etmektedir.

için Hazinedaroğlu Süleyman Ağa bildik bir yola başvurarak Canik ulemasından dört kişiyi halkla beraber İstanbul'a gönderdi. Durumun dikkat çekmesi üzerine, sancaktan gelen ulema halktan ayrı olarak sorguya çekilmiş, ulemanın "*mezâliminden bahisle mecbûren geldiklerini beyân ve irad ile bekâ ederek yed-i zulmünden bizi hulûs eder iseniz Kâbe yollarını açmış olursunuz*" beyanlarıyla aleyhte şahitlikleri üzerine Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'ya muhasıllığın verilmesinden bir süreliğine vazgeçilmiştir; ancak Hazinedaroğlu Süleyman Ağa, "*maksadını tervîc için İsmail Ağa gibi etrafsız muhassıllar ile münakaşaya*" devam etmiştir. Bu mücadelesi sırasında bölgede bulunan "*yirmiden ziyade hanedânı katl ve idam ile mallarını garet*" ederek ortadan kaldırmış, yine bilinçli siyasî faaliyetlerine devam ederek Amasya Sancağı ile Havza ve Köprü çevresinde "*kendüden gayri müteneffiz âdem*" bırakmamıştır⁷⁶.

Hazinedaroğlu Süleyman Ağa'nın muhasıllık için diğer güçlü rakibi ise Tayyar Paşa'nın kapı halkı arasında kethüdalık görevinde bulunmuş olan Lütfullah Ağa'dır. Merfizon, Havza ve Köprü çevresinde yerel bir güç olarak ortaya çıkan Lütfullah Ağa, Mahmut Tayyar Paşa'nın kethüdalık görevi gibi önemli bir konuma ve nüfuza sahipken iltizam faaliyetlerinde bulunuyordu. Lütfullah Ağa "*Tayyar Paşa müteallikâtından olmak hasebiyle ağay-ı mumaileyh ol tarafta hatırı sayılır etraflı ve muktedir-i âdem olduğundan*" Süleyman Ağa başlangıçta diğer muhassıllar gibi kendisiyle uğraşamamıştır. Lütfullah Ağa'nın merkezin birinci derecede önem verdiği tersane işlerini aksatmayacağı, muktedir bir kişi olduğu, bu sebeplerle geçmişte yaptığı muhasıllık vazifesinin kendisine tekrar verilebileceğinin belirtilmesi üzerine muhasıllık idaresi kendisine havale edilmiştir⁷⁷.

Lütfullah Ağa'nın idareyi ele geçirmesinden sonra "*ahz-ı intikam eylemek ve icray-ı garaz adet-i müstemirresi*"ne sapması ve Hazinedaroğulları taraftarlarını sindirmeye ve cezalandırmaya başlaması bölgede büyük huzursuzlukların çıkmasına sebep oldu. Lütfullah Ağa'nın muhasıllık idaresinde başarısız olmasına bağlı olarak halkın hoşnutsuzluğunun artması üzerine uygun zaman kollayan Hazinedarzâde yeniden faaliyete geçmiştir. Hazinedaroğlu'nun teşvikiyle taraftarlarının hazırladığı arzuhalde muhasıllık idaresinin açıkça Hazinedaroğluna verilmesi teklif ediliyordu. Padişah "*ahali-i merkûm herhalde senden hoşnud ve râzî olduklarını beyân-ı birle muhasıllık-ı mezbûrun kemakân uhdene ihale ve tefvîz hususunu istidâ' etmeleriyle bu keyfiyeti tahkik için taraf-ı şahânedan hâfi memûr olan âdem*"

⁷⁶ Bay, a.g.t., s.193; BOA, C.DH., 3/130. Canik Muhassılı Lütfullah Ağa'nın Alacaklarının Tahsili İstirhamına Dair Vereseşi Tarafından Verilen İstidâ. 3 Şevval 1226/21 Ekim 1811; BOA, MAD.d., 9755, s.135.

⁷⁷ BOA, C.DH., 198/9890. Canik Muhassılığının Lütfullah Ağa'ya İbkasının Münasip Olacağına Dair Kaymakam Paşaya Tahrirât-ı Sâmiye. 22 Cemâziyü'l ahir 1224/ 6 Haziran 1809.

bu defa gelub verdiği takriri arzuhal mefhûmunda mutabık geldiğinden başka sâir erbâb-ı vukûfun dahi ihbarı” üzerine kendisini yeniden muhassıl atamıştır⁷⁸. Bunu kabul etmeyen Lütfullah Ağa'nın karşı çıkması üzerine “mütegallibelik” olarak yorumlanan hareketleri sebebiyle öldürülmesi ile Süleyman Ağa en güçlü siyasî rakibinden kurtulmuştur⁷⁹. Canikli ailesinin yanında isyana katıldığından dolayı hakkında “Canik süfehâsından olub Tayyar-ı akibet... taraftar ve gayretkeşlik iddiay-ı fâsidesiyle bundan akdem havali-i Canik ve Ordu kazalarında isyan eden Hazinedaroğulları Süleyman ve karındaşı Emin ve rüfekay-ı sâireleri haklarında mehabetriz sudûr eden ferman-ı kaza cereyan mûcibince... vücûd-ı habâis ... lerinden tathir” gibi kötü değerlendirmeler bulunan bir idarecinin yerel yönetici olarak atanmasını sağlaması büyük bir başarı olarak değerlendirilebilir⁸⁰.

Sürecin doğası gereği ayanlık sisteminden vazgeçilerek taşra idaresinde merkeziyetçi politikaların uygulanmaya başlandığı Tanzimat dönemine kadar işleyiş ve pratikler çok değişmeden devam etmiştir⁸¹. Bütün bu süreçler, temelinde mukataa ve iltizam gelirleri ile sancak idaresini ele geçirmenin yattığı mücadelelerde uygulanan pratikleri bize daha iyi açıklar mahiyette bilgiler sunmaktadır. Bir sancaktan örnekle değindiğimiz benzer pratiklere imparatorluk coğrafyasında yaygın şekilde rastlanmaktadır.

⁷⁸ BOA, C.ML., 434. Canik Reayasının Arzuhalleri. Canik Muhassılına Hüküm. 16 Cemaziyü'l-ahir 1224/29 Temmuz 1809.

⁷⁹ BOA, C.DH., 3/130. Canik Muhassılı Lütfullah Ağa'nın Alacaklarının Tahsili İstirhamına Dair Vereseşi Tarafından Verilen İstida. 3 Şevval 1226/21 Ekim 1811; Bütün gayretlere rağmen resmî mücadeleyi kaybeden yerel elitler bölgelerinde sahibi oldukları çiftliklere çekilerek bir sonraki mücadeleye kadar kendi hallerinde yaşıyorlardı. “Ahal-i merkûme bir yere cem' olub bizleri ihzarı birle Hayreddin Beyin Canike muhassıl olalı vaki' olan zulm ve taâddisine tahammülümüz kalmadı bundan sonra yine mir-i merkûmun muhassıl olmasına efendilerimiz irade buyurulur ise itaât edüb muhassıllığa kabul eylemeziz ..devlet-i aliyyeden bir muhassıl irsâl buyursunlar deyu kullarınıza ifade eylediklerinde bundan akdemce mir-i muma ileyhden hoşnud ve razıyır deyu bizleri irsâl eylediniz idi şimdi zulmünden bahisle istemeyuz cevâbıyla nice irsâl edebilursunuz dediğimizde olvakt mir-i merkûmu taleb eylediğimizizin aslı belki zulmü sâbıkasından fâriğ olur memûluna mebni idi derün Canike duhûlü anda ahal-i Canikin ashâb-ı nüfûzlarından ikisini birden bilâ cürm katl edub mal ve eşyasını zabt etmekden nâşi ...ancak mir-i merkûm umûr-ı vilayet ve umûr-ı muhassıllık vesâir hususa karışmamak ve çiftliğinde sâkin olub kendü halinde olmak şartıyla efendilerimiz bir muhassıl irsâl buyursunlar cümlemiz ona itaât edub”. BOA, HAT, 1407/56986. Canik Ahalisi Taraflarından On Dört Kıta İlamât ile Varid Olan Müderis Mustafa Efendi ve İmam Hüseyin Efendinin Takrirleri. 28 Muharrem 1206/27 Eylül 1791.

⁸⁰ BOA, HAT, 80/3335. Tayyar Paşa Taraftarı Hazinedarzâde Hakkında Sadrazam Tahriri Üzerine Hatt-ı Hümayun. 19 Cemaziyü'l-evvel 1221/4 Ağustos 1806; TKS, 1943, s.50. Trabzon Müteselimi ve Ayanlarına Ferman. 19 Cemaziyü'l-ahir 1221/4 Ağustos 1806; Trabzon Müteselimiği görevindeyken valiliğe atanmasında da arz-mahzar süreci etkili olmuştur. Merkezin kaza halkının arzularını arz ve mahzarlar ile öğrendikten sonra yaptığı ilk iş ileri gelen devlet adamlarının kanaatlerine başvurmaktır. Merkezdeki bu değerlendirmeler nihaî kararın verilmesinde etkili olmaktadır. Bu süreçte merkez ve taşrada uzun bir araştırma işleminin sürdüğü görülmektedir. BOA, HAT, 994/41855-H, 994. Giresun Ayanı Laçınzâde Mustafa'dan Hazinedarzâde Hakkında Sadrazam Yusuf Paşa'ya Arıza. 29 Zil-hicce 1225/18 Ocak 1811; BOA, HAT, 994/41855-C. Vezirlik rütbesi ile Trabzon Valiliğine Tayini için Hazinedarzâde Tarafından Sadrazam Yusuf Paşa'ya Mektup. 29 Zil-hicce 1225/25 Ocak 1811; BOA, HAT, 994/41855-B. Vezirlik rütbesi ile Trabzon Valiliğine Tayini için Hazinedarzâde Tarafından Sadrazam Yusuf Paşa'ya Arıza. 29 Zil-hicce 1225/25 Ocak 1811; BOA, HAT., 999/41935-A. Hazinedarzâde'ye Vezirlik Verilmesinin Sakıncaları Hakkında Sadrazam Ahmet Paşa'dan Kaymakam Paşa'ya Mektup. 6 Rebiü'l-ahir 1226/30 Nisan 1811; BOA, HAT., 1259/48708. Hazinedarzâdeye Vezaret Verilmemesi Hakkında Sadaret Kaymakamının Padışaha Telhisi. 29 Zil-hicce 1227/3 Ocak 1813; BOA, HAT, 481/23579. Canik Muhassılının Vali Atanması Hakkında Hatt-ı Hümayun. 1227/1812-1813.

⁸¹ Tanzimat sonrası merkez-taşra iktidar ilişkileri için bkz. Hamdi Özdiş, “Vadide İktidar Oyunları: Of'da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 6/Bahar 2009, s.59-80.

SONUÇ

XVIII. yüzyılda taşra idaresinde meydana gelen değişim sürecini anlamaya çalışan bu incelemede, Canik Sancağı'nda uygulanan bir pratikten hareketle mücadele yöntemleri üzerinde durulmuş ve mücadelenin sebepleri, aktörleri ve olayın oluş süreci incelenmiştir. Ayrıca, Canik'te yerel güçlerin bazen kanlı çatışmalara dönüşen kişisel çıkarlar ve güç mücadeleleri uğruna taşra idarî yapısına ne şekilde müdahale edebildikleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Burada yerel elitler arasında öne sürülen retorik ve uygulanan pratiğin ne denli genel olduğu sorusu önem kazanmaktadır. İdarî açıdan değerlendirildiğinde bu yalnızca Canik'e özel bir örnek değildi. İmparatorluğun diğer yörelerinde de benzer mücadelelere sıklıkla rastlamak mümkündür. XVIII. yüzyılda gerek Canik'te, gerekse imparatorluğun diğer yörelerindeki yerel elitlerin yaşam öyküleri ve izledikleri pratik bu kalıba az çok uymaktadır. Bu bazı tarihçiler tarafından özgünlüğünden dolayı "*âyan siyaseti*" olarak da tanımlanmıştır⁸².

Bu süreç taşrada yerel güçleri ve halkı merkez karşısında pasif ve edilgen bir konumdan daha aktif ve etken konuma taşımıştır. Merkezin taşraya hâkim olduğu bir hâkimiyet ilişkisi artık taşraya doğru kaymıştır. Bu güç mücadelesinde yerel elitler süreci kendi lehlerine çevirebilmek için sık sık mahkeme safahatını reayayı devreye sokarak kullanmaya çalışıyorlardı. Bunun asıl sebebi ise, yerel elitlerin ömür boyu idareci atanmaları karşısında arz-mahzar siyasetinin Osmanlı hukuk pratiğinde taşra yönetimini ele geçirmek için tek yol olarak kalmış olmasıdır.

Öte yandan resmî sıfatla ayan atanmak için yerel elitler arasında yapılan yoğun ve şiddetli rekabet yüzünden ayanlık iç anarşinin başlıca sebebi haline gelmiştir. Halk artık yerel elitlerin temsil ettiği ve onların lehine işleyen hiziplere ayrılmaktadır. Bunda ayanların siyasî güç yanında taşra sosyo-ekonomik hayatında etkin olmalarının da rolü vardır⁸³. Bu pratikler merkeziyetçi politikaların uygulanmasına bağlı olarak ayanlık sisteminin ortadan kaldırıldığı Tanzimat dönemine kadar devam etmiştir.

⁸² Khoury, *age.*, s.14.

⁸³ Canıklı Ali Paşa, ayanların seferler sırasında mübayaâ yöntemiyle devlete büyük miktarlarda malzeme sattıklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Özkaya, *agm.*, s.148-151.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

- A.DVN.MHM.(*Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemi*), 246.
- A.DVN.MHM.d. (*Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayûn Mühimme Kalemi*), 200; 202; 203.
- A.DVN.ŞKT.d. (*Şikâyet Defterleri*), 190.
- A.RSK.(*Bab-ı Asaî Ruus Kalemi*), 1572.
- AE.SMHD.I.(*Ali Emirî Mahmud I*),127/9237.
- C.ADL.(*Cevdet Adliye*), 54/3259; 76/4558; 79/4790; 80/4815; 84/5061; 85/5134; 9028.
- C.AS (*Cevdet Askeriye*), 7975.
- C.DH(*Cevdet Dâhiliye*), 13552; 146/7222; 151/7522; 15423; 16775; 1786; 198/9890; 20665; 242/12094; 25/1206; 309/15423; 71/3541; 71/3543; 84/4196.
- C.ML (*Cevdet Maliye*), 434; 1738; 19237; 27716.
- C.ZB (*Cevdet Zaptiye*), 1158; 24/1155.
- D.BŞM.MHF (*Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği*), 39/39.
- HAT (*Hatt-ı Hümayûn*), 24893/A; 1001/42034; 26549; 267/15605; 41855/F; 42034/C; 481/23579; 509/24991; 80/3335; 994/41855-B; 994/41855-C; 994/41855-H; 999/41935-A; 1407/56986; 319/18717; 1259/48708; 637/31426; 637/31426/A.
- MAD.d. (*Maliyeden Müdevver Defterler*), 9729; 9753; 7359.
- ML.d. (*Maliye Kalemi Defterleri*), 27716.
- NFS. d. (*Trabzon Nüfus Defteri*), 1149.
- TAD (*Trabzon Ahkâm Defteri*), I; II.
- SKS (*Samsun Kadı Sicili*), 3171.
- TKS (*Trabzon Kadı Sicili*), 1924; 1943; 1949; 1991; 1999; 2013.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

- III. *Selîm'e Sunulan İslahat Layihaları*, (Haz. Ergin Çağman), Kitabevi, İstanbul 2010.
- 90 *Nolu Mühimme Defteri*, (Hazırlayanlar. Nezihi Aykut ve diğerleri), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, III, Dersaadet 1309.
- Başar, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, TTK, Ankara 1997.
- Bay, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Müteğallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum 2007.
- Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb*, (Çev. Zeynep Yelçe), İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâhiy'ül-Vüzerâ v'el-Ümerâ veya Kitâb-ı Güldeste (Devlet Adamlarına Öğütler)*, (Sad. Hüseyin Ragıp Uğural), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.
- Eldem, Edhem, "18. Yüzyıl ve Değişim", *Cogito*, Sayı.19/1999, s.189-199.
- Ergenç, Özer, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf" ve "A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı. III, İstanbul 1982, s.107-110.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Beledîyye*, III, (Yay. Yön. Cengiz Özdemir), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Heper, Metin, "Center and Periphery in the Ottoman Empire: With Special Reference to the -Nineteenth Century", *International Political Science Review*, Vol.1, No.1 (1980), s.61-105.
- , "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.340.

- “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz/1980, s.3-35.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, (Haz. Sevim İlgürel), TTK, Ankara 1998.
- İmber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.
- , “Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.340.
- İnbaşı, Mehmet, “Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Atatürk'ün Doğumunun 125.Yılı Özel Sayısı)*, S.31/2006, s.161-191.
- İpşirli, Mehmet, “Kapı Halkı”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s.343-344.
- Karagöz, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003.
- Khoury, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, (Çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- , “Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.171-193.
- Kılıç, Orhan, “Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1.Kitap, (Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, Samsun Büyükşehir Belediyesi, 4-5-6 Mayıs 2006)*, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.31-46.
- Koçi Bey Risalesi*, Birinci Tab'ı, Matbaâ-i Ebuziya, Konstantiniye 1303.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete (1550-1650 Arasında Osmanlı: Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Marcus, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (Ter. Mehmet Emin Baş), Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- Mardin, Şerif, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.34-76.
- Masters, Bruce, “Arap Vilayetlerinde Yanı Özerk Güçler”, *Türkiye Tarihi 1603-1839*, (Ed. Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.229-251.
- Mert, Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980.
- , “Ayan”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.195-198.
- , “Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s.151-154.
- Mutafçieva, V.P., “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXI/1978, s.163-182.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*, TTK, Ankara 1997.
- Nizâm'ül-mülk, *Siyaset-nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 1999.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- , “Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, IX/1, (Ankara 1976), s.95-107.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), II, Eren, İstanbul 2004.
- Özdiş, Hamdi, “Vadide İktidar Oyunları: Of'da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 6/Bahar 2009, s.59-80.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara 1994, s.59-110.

- Özkaya, Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- , "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi "Tedâbirü'l-Gazavât"", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.VII, S.12-13/1969, s.148.
- , "Canikli Ali Paşa", *Belleten*, C.36, 144, Ankara 1972, s.483-525.
- , "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, VI, (Ed. Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.165-173;
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s.171-174.
- Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.85-90.
- Rabo, Annika, "Centre and Periphery The Case of Raqqa Province", *Bulletin d'etudes Orientales*, T.41/42(1989-90), s.149-160.
- Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, (Çev. Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- , "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report", *Journal of American Oriental Society*, Vol.94, No.4 (Oct-Dec.1974), s.438-447.
- Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lüğati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- Şahin, Canay, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Ayan", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, II, İstanbul 1965, s.40-42.

EKLER (XVIII. ve XIX. Yüzyıl Taşra İdaresine Dair Belgeler)

BOA, C.DH., 151/7522 (Canik Sancağı Kazalarından Seçilen Vekillerin İsimlerini Havi Defter).

Fi'l asl Canik Sancağı kazalarının ahalipleri mukaddemâ ve hâlen muhassıllarından rikâb-ı hümayûn iştikâlarından ve emr-i aliyeler ile ta'yin buyurulan dergâh-ı ali kapucubaşlarından Burgazlı ve ba'de Küçük Hüseyin Ağa ve hâlen hassa silahşörllerinden Mahmud Bey ve zidehu mecdihim marifetleriyle rü'yet olunan hususun muharrikleri kimlerdir deyu bu def'a terafü'leri akabinde istifsar olundukda halen Asitan'e de sâkin Peyk demekle ma'rûf Mustafa Ağa ile mukaddemâ Burgazlı maddesinde Amasyaya nefy ve itlak olunan Kara Ebubekir Ağadır deyu bu def'a asitan'e den gelen beş nefer şükkât ihbâr ve muharrikleri ve gerek asitan'e de yüz nefer mikdarı tahrik olunan rüfekâları şikâyetlerin oldukları yerleri ve isimlerini şükkât-ı merkûmun gibi vükelay-ı ahali-i Canik nefy-i ahyar eyledikleri defterdir ki ber vech-i ati zikr olunur.

Arim kazasından Rufaros karyesinden Mehmed bin Hasan ve Ahmed bin Süleyman nefer 2

Akçay'da Leylek karyesinden İsmail bin Hacı Osman nefer 1

Dibekli karyesinden Ali bin Mehmed nefer 1

Cedalu karyesinden Ali bin Himmet nefer 1. Beş nefer şâkiler mübaşiri maiyetiyle asitaneden gelenlerdir.

Alaçamdan Yenice karyesinden Kara Molla Mehmed nefer 1. Asitanede Sinekçiler medresesinde sâkindir.

Fenazir kazası sâkinlerinden Mehmed ve Karındaşı Deli Mustafa nefer 2. Asitanede ağa kapusunda onbeş seneden müteceviz Kârhanede sâkindir.

Kavak kazasında Çakallu karyesinden Kantaroğlu İbrahim nefer 1. Altı seneden beru bu yanda sâkindir.

Arim kazasında Kuşdivanlı karyesinden kırk sekiz bölüğün Deli Hasan nefer 1. On altı seneden müteceviz ağa kapusundadır.

Yine Arim kazasında Sefillu karyesinden Yakub oğlu Molla Ahmed nefer 1. On seneden müteceviz Süleymaniyede sâkindir.

Yine Arim kazasında Timurlu karyesinden Hasan oğlu Molla Hüseyin nefer 1. Yine on beş seneden müteceviz Süleymaniyede sâkindir.

Yine Arim azasında Karaağaç karyesinden Molla Ahmed. Nefer 1. Otuz seneden müteceviz Süleymaniye Cami-i şerifinde kayyımdır.

Terme kazasında Şuayb karyesinden Kınacioğlu bölükbaşlarından Nasuh oğlu Mehmed ve karındaşı Hüsrev Nefer 2. Halen Amasyada müteehhillerdir.

Yine Terme kazasında Köy bucak karyesinden Kınacioğlu firarlarından Kadı Derviş nefer 1. Halen Tokat kazasında sâkindir.

Akçayda Mescid karyesinden Kınacioğlu firarilerinden Azaklı Hasan nefer 1. Halen Amasyada sâkindir.

Yine Akçayda Dikencik karyesinden Kınacioğlu bölükbaşlarından Çukadaroğlu Ali Nefer 1. Halen Bostancı ocağındadır

Yine Akçayda Depecik karyesinden Kınacioğlu bölükbaşlarından Kurt Salih nefer 1. Asitanede ağa kapusundadır.

Yine Akçayda Eyne Kadı karyesinden Kınacioğlu bölükbaşlarından Hasan Köle. Nefer 1. Halen Merzifonda Müteehhildir.

Yine Kadı karyesinden Kınacioğlu bölükbaşlarından Çunkaroğlu İbrahim. nefer 1. Yine Merzifonda müteehhildir.

Yine Akçayda İncefesoğlu nefer 1.
 Yine Akçayda Uzunlu karyesinden Kınacıoğlu firarilerinden Ebesiz Ömer nefer 1. Elan Amasyada sâkindir.
 Yine Akçayda Mahmud Ağanın Hayır Beşe nefer 1.
 İfraz kazasından İbrahim ve Mustafa nefer 2
 Terme kazasından Mehmed Efendi ve Derviş Ağa nefer 2
 Yine Terme kazasından Mustafa nefer 1
 Kozalioğlu nefer 1
 Akçay kazasından Lazoğlu Mehmed Efendi nefer 1
 Yine Akçay kazasından Uzun Hasan nefer 1
 Yine Akçay kazasından Mahmud oğlu ve diğer Uzun Hasan nefer 1
 Yine Akçay kazasından Ali Ağa ve ammioğlu Ömer Beşe nefer 2
 Yine Akçay kazasından İnce Mehmed nefer 1
 Yine Akçay kazasından Ömer oğlu Mustafa nefer 1
 Hisarcık kazasından Hüseyin Efendi ve Uzun Mehmed nefer 2
 Çöreği kazasından Hüseyin Efendi ve Mehmed Efendi nefer 2
 Ünye kazasından Mehmed Beşe ve İsmail nefer 2
 Keşderesi kazasından Mahmud Efendi ve Mehmed Efendi nefer 2
 Alaçam kazasından Mustafa ve Mahmud Beşe nefer 2
 Bafra kazasından Hüseyin Efendi ve Ahmed Beşe nefer 2
 Fenazir kazasından kazasından Kara Halil oğlu Kara İbrahim nefer 1
 Yine Fenazir kazasından Mehmed ve Mustafa nefer 2
 Yine Fenazir kazasından İbrahim ve Hüseyin nefer 2
 Yine Fenazir kazasından Hacıoğlu Mustafa nefer 1
 Meydan kazasından İbrahim oğlu Kara Mustafa nefer 1
 Kavak kazasından Hasan ve İbrahim nefer 2
 Yine Kavak kazasından Karakullukçu Hasan nefer 1
 Yine Kavak kazasından Hamoğlu Ahmed nefer 1
 Yine Kavak kazasından Küplü karyesinden Ahmed Beşe nefer 1
 Yine Küplü karyesinden Mehmed nefer 1
 Yine Küplü karyesinden Kara Mehmed Beşe nefer 1
 Samsun kazasından Osman Efendi ve Mehmed Efendi nefer 2
 Ayvacık kazasından Molla Mustafa nefer 1
 Arim kazasından Molla Mustafa nefer 1
 Ökse kazasından Mahmud ve Mehmed nefer 2
 Yine Ökse kazasından Lazoğlu Hasan Efendi nefer 1
 Arim kazasından Mahmud oğlu Hüseyin nefer 1
 Ökse kazasından Ağa kapusunda Osman oğlu nefer 1
 Yine Ökse kazasından Deli Ali nefer 1
 Arim kazasından İbrahim ve Mustafa nefer 2
 Küplü karyesinden Ahmed nefer 1
 Mübâşiri mâiyetle gelen beş nefer müddeîlerin asitanede rüfekâmızdandır deyu haber verdikleri defterde isimleri mestûr olub ne mahalden oldukları ma'lûm olmayanların esâmileridir ki zikr olunur
 Hatib Mehmed Efendi nefer 1
 Hüseyin oğlu Mustafa nefer 1
 Kurt Ahmedin Salih nefer 1
 Mahmud oğlu Mustafa nefer 1
 Ak Mehmedoğlu Odabaşı nefer 1

Kassabođlu Mahmud nefer 1
Kayıkçı Mustafanın karındaşıoğlu Hüseyin nefer 1
Piribaşıoğlu Mehmed nefer 1
Karakadiođlu akır Beşe nefer 1
Kızılalioğlu Köse Mehmed nefer 1
Sarı Mustafa nefer 1
Pasiođlu Mustafa nefer 1
olakađcaođlu Mustafa nefer 1
Molla Yusuf nefer 1
Ali Beşe nefer 1
Diğer Molla Yusuf nefer 1
Ahmed Beşe nefer 1
Ve Halil oğlu Mustafa Beşe nefer 1
Diğer Ahmed Beşe nefer 1
Yusuf nefer 1
Ahmed Beşe nefer 1
Yekûn nefer 97 Yalnız doksan yedi neferdir.

İş bu derûn defterde olan doksan yedi nefer mestûr'ul esâminin yetmiş altı neferi Canik sancağı kaza ve kurra ahalilerinden olduğu ma'lûm olub bâki yirmi bir neferin isimleri ve şahısların ne mekânda oldukları kimesnenin ma'lûmu olmadığı defterdir ki iş bu mahalle şerh verildi.

....(?) heza'l-defter hurrire el-fâkir ileyh ...(?)

Halil el-kadı medine-i Trabzon ufiye anhü

(Mühür)

Halil abdehu

Fi'l asl Canik Sancağında vâki on sekiz kaza ahalipleri taraflarından umûrlarını rû'yetekendü taraflarından ataleten ve kuzzât ahalipleri taraflarından müteaddid hüceci şer'iyye ile divân-ı Trabzona müctemî'n olan derûn hüccetlerde mestûr vekillerin ve şuhûdların ve kazaların esâmileri defteridir ki ber vech-i ati zikr olunur.

An kaza-i Bafra
Mehmed Efendi bin Mustafa
Elhâc İbrahim bin Süleyman
Esseyid Ahmed Efendi bin Seyyid
Osman
Elhâc Hüseyin bin Hasan
Elhâc Mehmed bin Hasan
Hacı Ali bin Şaban
Elhâc Süleyman bin Yusuf
Elhâc Mehmed bin Şaban
Elhâc Ali bin Halil
Mustafa bin Mehmed

An kaza-i Alaçam
Elhâc Süleyman bin Yusuf
Esseyid Ali bin Şaban
Elhâc Mehmed bin Mehmed
Elhâc İbrahim bin Süleyman
Elhâc Hüseyin bin Hasan
Mehmed Efendi bin Mustafa
Esseyid Ahmed Efendi bin Osman
Elhâc Mehmed bin Hüseyin

An kaza-i Samsun
Elhâc Süleyman bin İshak
Elhâc Mehmed bin İbrahim
Elhâc İbrahim bin Mehmed
Ahmed bin Mehmed
Hasan Efendi bin Ahmed
Ahmed bin Hüseyin
Hacı Halil bin Mehmed
Kethüdâ Mehmed

An kaza-i Arim
Elhâc Hüseyin Emrullah
Alemdâr Elhâc Mehmed
Elhac Mustafa Kırk sekiz
Elhâc Mehmed Seyflu
Habib Beşe
Elhâc Kara Ahmed
İbrahim Ağa Mutinin oğlu
Elhâc Kel Piri Beşe
Hacıoğlu Elhâc Ahmed
Muslioğlu Alemdâr Mustafa Beşe

Hacı Mehmed bin Ahmed
Hasan bin Mehmed
Derviş Mehmed Beşe
Ehad Efendi bin Mustafa
Seyyid bin Mehmed
Mehmed bin İsmail
... (?) ağası Mustafa
Mehmed bin Ömer

An kaza-i Kavak
Hasan Efendi bin Ahmed
Elhâc Halil bin Mehmed
... (?) kethüdâsı Mehmed
Elhâc Süleyman bin Hacı İshak
Elhâc Mehmed bin İbrahim
Esseyid Hacı İbrahim bin Mehmed
Mehmed bin Mustafa
Mehmed bin Ahmed
Mustafa bin Mehmed

An kaza-i Meydan
Molla İbrahim bin Ahmed
Osman bin Osman
Ali bin Ömer
Süleyman bin Hasan
Mustafa bin Ahmed
Mehmed bin Ramazan
Osman Sipahi

An kaza-i Keşderesi
Osman Sipahi
Hasan bin Çavuş
Mehmed Beşe bin Veliyüddin
Molla İbrahim
Hüseyin Çelebi
İbrahim Beşe bin Abdullah
Mehmed Beşe bin Hasan

An kaza-i Terme
Ahmed bin Alemdâr
Salih bin Mustafa
Sarı Mehmed Beşe
Derviş bin Mustafa
Mehmed Beşe bin Fındık

Hacı Mehmed Efendi
Hacı Piri Ağa bin Mehmed
Ayvacıklı Hacı Ömer
Arimden Hacı Hüseyin
Hacı Ahmed
Kadı Mehmed
Musli Ağa Çarşambadan
Elhac Ahmed
Alemdar Mustafa
Elhac Mustafa

An kaza-i Akçay
Ahmed Efendi bin Mustafa Efendi
Mehmed bin İsmail
Esseyid Ahmed Çelebi bin Mehmed
Mehmed bin Ömer
Termede Ahmed Beşe
Termede Derviş Ağa
Termede Salih Beşe bin Ahmed
Termede Kara Mehmed Beşe bin Resul

An Kaza-i Fenariz
Ahmed Beşe bin İbrahim
Mehmed Beşe bin Ahmed
İsmail bin Mustafa Efendi
Elhac Hasan bin Ahmed
Mustafa bin Mustafa
Mustafa Beşe
Ali Efendi bin Esseyid Ahmed Efendi

An kaza-i İfraz
Ali Efendi bin Ahmed
Elhâc Hasan bin Ahmed Bey
Mustafa Beşe bin Abdullah
İsmail Beşe bin Mustafa Efendi
Mustafa bin Mustafa
Mehmed Beşe bin Ahmed Beşe
Ahmed Ağa bin İbrahim Ağa

An kaza-i Cevizderesi
Elhâc Ahmed
Elhâc Ramazan
Mustafa Beşe
Osman Efendi
Deli İbrahimoglu Mehmed Ağa
İmam Hüseyin Efendi
İsmail Efend
Dedeoğlu Mehmed
Sofioğlu Ali Beşe

Kalaycı Hacı Ahmed
An kaza-i Serkis
Süleyman Beşe bin Hasan
Mustafa Beşe bin Ömer
Hatib Mustafa Efendi
Mehmed bin Mustafa
Mustafa Efendi
Hasan Efendi
Küçükemirzâde Seyyid İbrahim Çelebi

An kaza-i Satılmış
Molla Hasan bin Ömer Beşe
Ali Beşe bin Mehmed
Mehmed Beşe bin Hasan
Hüseyin Molla Hasan
İbrahim Çelebi bin Mustafa
Mehmed Beşe bin Hasan
Halil bin İbrahim

An kaza-i Ökse
Sungarlı Mehmed Efendi
Sarıcalu Musli Beşe
Sarıcalu Elhâc Ali
Mustafa Beşe bin Osman
Elhâc Ali bin Mehmed
Hatib Mehmed Efendi
Esseyid Hacı Ömer

An kaza-i Ayvacık
Yeniceli Hatib Mehmed Efendi
Kadıızâde Elhâc Ömer
Elhâc Ali bin Berk
Sulualanlı Mehmed Halife
Mustafa Alemdâr
Elhâc Mustafa bin Mehmed
Alemdâr Mustafa Beşe
Elhâc Mehmed
Elhâc Piri

An kaza-i Çöreği
Mehmed Efendi bin Mustafa kuzzâtdan
Şar İskelesi Kethüdâsı Mustafa bin Ali
Kethüdâ Ali bin Mustafa
İsmail Efendi bin Abdullah
Hacı Ahmed Halife
Ahmed bin İbrahim
Ahmed Beşe bin Ahmed

An kaza-i Ünye
Hüseyin Efendi
İsmail Efendi
Osman Efendi
Mehmed Ağa bin İbrahim
Kalaycızâde Elhac Mehmed
Dedezâde Mehmed Beşe
Sofizâde Ali Beşe
Elhâc Ramazan
Elhâc Ahmed
Fartınlızâde Mustafa Beşe
Uzun Mustafa Beşe
Çolak Mehmed Beşe
Şehri Halil Çelebi
Sarıhacızâde Mustafa Çelebi
Esir Beşe

Kefere tâifesinden Yorgi Papas
Muğal Papas
Avinoğlu Papas
Samzakioğlu Papas
Kaloğlu Papas

Yekûn nefer 176 Yalnız Yüz yetmiş altı
neferdir.

....(?) heza'l-defter hurrîre el-fâkir ileyh
...(?)
Halil el-kadı medine-i Trabzon ufiye
anhü
(Mühür)
Halil
abdehu

SKS, 3171, s.156-157. (Canik Muhassıl Vekili Osman Bey'in Adalet Buyuruldu.)

Canik Muhassıl Vekili mahdûm-ı hazret-i veliyü'n-niami devletlü necabetlü veliyy'ün niâm Osman Bey efendimiz hazretleri tarafından vürüd eden adalet buyuruldu sûretidir. 21 Cemaziyü'l-evvel 1229.

Şeriatmeâb Canik Sancağının hâvi olduğu kazaların kuzzât ve nüvvâbî faziletlü efendiler zidet fazlihim ve me'zûn-ı bi'l-ifna fezahatlu efendiler ve müderrisîn-i kirâm efendiler zide takvahum ve mefâhiri'l-emâsil ve'l-akran mütesellimleri izzetlü ağalar zidet mekadirihim ve vücûh-ı vilâyet ve ihtiyarân ve bölükbaşuyan ve iş erleri ba cem'ihim ba'de't-teslimât inhâ olunurki müddet-i medidenberü hasb'el-vakt sancağımız muhtel ve muharebeden hâli olmadığı sebepleri kazaların mütesellimleri başu başına bildikleri ve diledikleri misillü cürm ü cinâyet ve hesâb ve kitâbları olmayub mukaddem hakk-ı ehakk-ı devletlerinde kemâl-i inayet ve ihsân-ı şahane zuhûra gelerek şan-ı vezâret ihsân buyurulan devletlü merhametlü veliyyü'n-nimetim efendimiz hazretleri bâ emri cihandari bi'ş-şeref ve'l-ikbâl mersay-ı me'muriyetlerine azimet ve hareketleri esnay-ı fukaranın zaâf-ı hal ve diğerkıvnetlerine rahm ve şefkât buyurularak mütesellimân ağaların her birlerine baş baş şifâhen fukaraya siyânet olunmak tekâlif-i şakkadan başka cürm ve töhmetler zuhûrunda hal ve tahmillerine göre cerâimleri ahz ve müsvedde gûna davaya sülûk etmeyub ve alınan cerâimi ve masrufatı irâd ve masârif ederek bila emr ve balasına hizmet ve ikram namıyla âyan ağaların sefâhet etdiklerini defter-i ni'maya kayd etmemek hususlarını müşarün ileyh efendimiz başka ve inayetlü ağa pederimiz hazretleri dahi bir def'a rü'yet-i muhasebelerinde başka her birlerine te'kid ve tenbih buyurulduğu ve hizmetkâr ve sanklık iddiası oldukları ba fermûde hazret-i veliyy'ün-niami dâima fukaraya re'fetiyle muamele ve cürm ve töhmetleri zuhûrunda gereği gibi tashîh ve şer'î şerife müracaât ve murafaâ etdirilerek üzerlerine töhmet-i bendegide ekserisini değnek ile terbiyet edüb ve cerâim-i hazzı iktiza eder ise de yüz kuruştan noksan davayı kendüler görüb büyücek ve mücmelce davalarki kıtal ve ırz da'vaları misillü maddeleri tarafımıza i'lam ve ifade olunmak lâzimedem ve bu vecihle tenbih-i veliyyü'n-niami var iken hilesi hatırlarından dur ve tam'a hame dûş olub hele efendimizi kırmayacakları numûdar-ı hudâdan hayâ ve tarafımızdan perva etmeyerek yani bizleri bilmez gibi bundan akdem tevzi' vukuûnda tarafımıza takdim eyledikleri defterlerinde yine cüz'ice irad kayd ve kendü başlarına sefâhet etdikleri matbah masârifi ve murûr-ı

ubûr masarifi namiyle külli masarif kayd etdiklerine mebni gayri havsala-i salâbete bir türlü kabul etdirilemeyub ve tenfîz-i emr-i veliyy'ün-niaminin icrası lâzîmeden olmağla kiminin beyhûde masarifi kesir ve kiminin cerâim ahzı vâfir irad kaydı bimisâl olduğundan rahmen li'l fukara birer mikdar masâriflerinden tenzîl olunarak fukaranın esamisine isabet eden mal-ı salyâne vâfirce tahfif etdirildi sizler ki mütesellimân ağalarsız hele atufetlü ağa pederim bâ me' mûriyet sancağ-ı ahirde olub sizlerin sıdk ve kizbini fark etdi ise de ber muktezay-ı vakt iştigal-i kesîre sebebi yüzünden durmayub ve cümle kusurunuzu sarf-ı enzâr etdi bizler bari bir kimesnenin ta'rif-i suâline bakmayub aklımız derk etdir bu vakte kadar hiçbir şeye bakmayub belki emr veliyyü'n-niami üzere kendülere gelüb insaf ederler deyu ihmâl olundu ise de fima ba'd emr ve nüfûz-ı veliyyü'n-niaminin icrası kaydında olacağı muhakkak bilüb bundan sonra bilâ emr ve bilâ sened defterlerinize beyhûde masârifden habbe-i vâhîde görmiyem ve kayd ederseniz kabul olunmayacağı ve nefis-i karındaşım olur ise bu babda terbiye ve kuşmal emrine nasb nefis-i ihtimam edeceği musarrâh bilesiz ve başlarınızda mütecemmi' salyane ve hafif kaçkunları bir alay süfehâları tutmayub kazalarınıza göre beş ve nihayet uşakdan ondan ezyed hizmetkâr alunmayub hizmetkâr lâzım ise mirilü neferâtı istihdâm etdirsin bulunmadıkları sûrette karındaşlarını hizmetinizde kullanub bu vecihle hizmet ve tahsil-i nızay-ı veliyyü'n-niamide bulunasız ve sizler ki kuzzât ve nüvvâb-ı muma ileyhâlersiz sizler dahi bundan akdem sudûr eden emr-i celillü'ş-şan mantuku mevâtâ zuhûrunda yüzde beş resm-i kassam ahz edub eytâmlara gadrden hazer ve kaza ve kurralarda resm-i rü'yeti bahanesiyle na (?) ta'bir olunan atlunuz durub fukaraya rencide etmeyesiz ve sizlerki müftü ve müderrisîn ve ulemâ efendilersiz sizler dahi âyanların bu misillü tazallum ve taâddisi oldukda ve masun ve nefsaniyet gûna bi gayr-i hak ve bi vech-i şer'î dava ve niza' zuhûrunda tarafımıza ifade ve ihbâr eylemenizi me'mul ve sizler ki ihtirayân ve esnafırsız sizler dahi kahvehânelerde sevk-i sultaniyede şunun levm ve gıybetiyle meşgûliyetden feragat ve herkes kendi sanatıyla meşgûl ve kasabada birer pazarbaşı nasbıyla iğneden ipliğe ve onu on iki karıyla narh verub tam' hamdan kefi yed edesiz ve sizler ki âyan ve mütesellimân ağalarsız ki tahririm ve cümle muhmel ve hareket edüb fima ba'd vaki olası şikâyeti fetvay-ı şerife ve kanûn-ı münife ihale ve şer'en murafaâ edüb şer'en töhmet bi nümayan kimesne habs ve tahrîm etmeyesiz ve örfe görülecek da'vaları dahi resm-i beldeye nazaran tarafımıza inhâsi lâzım gelmeyi rü'yet ve tarafımıza lazımlü'inhâ olanları arz ve takdîm ve veditullah olan fukarâ ve zuafâ ve reâya ve berayânın asayiş-i halleri evvelim esbaba teşebbüs ve evkât-ı hamsede cemaâtle camî' ve mesâcidlerde eda ve leyl ü nehar devam-ı ömr ü saltanat-ı hazret-i hilâfetpenâh ve isticlâb-ı daâvât-ı hayriye veliyyü'n-niami ikdâm eylemelerinizi tenbihen tarafımızdan iş bu buyuruldu tisyar olunmuştur inşaallahü teâla vüsûlunde gerekdirki ber mücib-i buyuruldu amel ve hareket ve hilaf-ı vaz' ve halat vukuûndan be gayet ictinâb ve daâvât-ı hayr ile tarafımızı dahi yar ve tezkara dikkatler matlûbumdur. Ve's-selâm fi 21 Cemaziyü'l evvel 1229 Vekil-i muhassıl-ı Canik Osman Bey

BOA, HH, 24893/A. (Ayanlık Seçimi Hakkında Hatt-ı Hümayûn).

Âyanlık maddesi fi'l-asl evvel geldiği vecihle cem'î büldândan ahali tarafeyn olmayarak bi'l-ittifak her kimi ihtiyar ederler ise ol kimesne âyan olub âyan nasbı husûsuna gerek vüzerâ ve mirmirân ve gerek hükkâm vesâir hiç ferd müdahale etmemek ve âyanlık için fermân ve mektûb ve buyuruldu verilmemek ve rüşvet ile âyan nasb olunmamak ve muğayir-i emr ü nza her kim taarruz ve müdahale eder ise beher hal tedib ve kuşmal olunmak ve bu makûle intihâb-ı ahali ile nasb olunan âyanlar dahi rü'yet edeceği mühâm-ı devlet-i aliye ve umûr-ı memleketde hod be hod bir maddeyi rü'yet eylemeyub

cümlenin inzimam-ı re'y ve ma'rifet ve müstahsen gördükleri vecihle merasim-i nusfet ve hakkaniyete tatbik ederek te'diyesine ve fukaranın asayışına ve istihsâl-i refahiyet husûsuna ikdâm eylemek ve bu makûle âyanlardan her ne vakit hilâf-ı şer' ve muğayir-i rıza kendü celb-i menfaatleri için fukaradan akça alan veyahûd ol vilâyetden evâmîr-i aliye ile matlûb olan muhâm-ı devlet-i aliyyenin tesviyesinde betaet izhârıyla te'hir-i maslahat-ı mühimmeye sebep olanlar ve ihtilal-i nizâm-ı memleketi mûcib harekete cesareti vuku'â gelenler taraf-ı devlet-i aliyyeden bi't-taharri tahkik ile haklarından gelineceği muhakkak bilinmek ve işbu nizâm sicillâta kayd ile ila maâşallahi teâla destûr'ul amel tutulub hilâfî bir vakitte tecvîz kılınmamak üzere Rumili ve Anadolu'nun üçer kollarna bâlası hutut-ı hümayûn ile muvaşşah divan-ı hümayûn tarafından fi evâhir Rebiü'l-evvel 1205 tarihinde evâmîr-i aliye sâdir olduğu mukayyedir.

BOA,C.DH., 71/3543. (*Ayanların Kadıların Görev Sahalarına Müdahalede Bulunmamaları Konusunda Mahkemeye Gönderilen Fermanın Alındığı Hakkında Kadı Arzı*).

Der devlet mekine-i arz-ı dâi-i keminelidir ki

Memâlik mahrûseti'l memâlik-i şahanede kâin bi'l-cümle eyalât ve elviyeye vülât ve mutasarrıfın ve me'murinde bulunanların yerlerine mütesellimîn ve kaza ve nahiyelerde hâkim-i şer'î ve voyvoda ve ayanlar nasb ve tayininden maksûd-ı asli zabt ve rabt-ı memleket ve idare-i umûr-ı vilâyet ehl-i örf taraflarından rü'yet ve hükûk-ı şer'iyye ve irsiye misillü muktezay-ı şer'î şerîf üzere görülmesi lâzım gelen mevadda dahi hâkim-i şer'î câniblerinden i'tina ve dikkat olunarak mecmû'-ı bilâdın nizâm-ı ahvâliyle vediâ-i cenâb-ı bâri olan ahali ve sükkânın asayış ve rahat ve emniyetleri esbâb vesâilinin istihsâl ve istikmâl-i hayriyesinden ibaret ve herkes me'muriyeti muktezasını icraya dikkat cümleye vâcibe-i zimmet ise de bir müddetdenberu bazı ehl-i örf tâifesi buldukları memleketlerde vuku'-ı yafte olan deâvi-i şer'iyyeyi hükkâma müracaât etmeksizin hod be hod rü'yet ve bazı mahallerde hükkâm-ı şer'î dahi onların umûruna müdahale ile cerayime müşârik dâiyesinde oldukları bi'l-ihbar tahkik olunub fima ba'd vülât ve mutasarrıfın ve vekilleri olan müslimîn vesâir ehl-i örf tâifesi câniblerinden görülecek umûr-ı musalaha onlar karışub muktezay-ı şer'î kavîm üzere rü'yeti lâzım gelen mevadda dahi hükkâm taraflarına müracaât ve ba'de's-sübütü's-şer'î tenfizü'l hükkâm-ı şerifesine i'tinâ ve dikkat olunarak herhalde şeriât-ı mutahharanın infazı ve evâmîr-i celile-i mülûkânenin icrasıyla asayış-ı memâlik ve inhâ ve himâyet ve siyânet-i ahali ve fukara esbâb-ı vesâilinin istihsâl ve istikmâline mezîd ihtimam ve dikkat olunmak babında tenbihi havi Rumilinin orta kolu yemin ve yesârıyla nihâyetine varınca vaki' vüzeray-ı izâm ve mirmirân-ı kirâm hazerâtına ve mevali-i fühâm ve kuzzât ve nüvvâb dâilerine ve mütesellimîn ve voyvoda ve ayan ve sâir zabitan kullarına hitâben şerefrîz sudûr eden ferman-ı celilü's-şan Tatar kulları yediyle medine-i Sofya mahkemesine lede'l-vürûd ve't-tescil bi'l-cümle vücûh-ı ahali da'vet-i şer' olunub müvacehelerinde feth ve kıraât olundukda her yerlerde merâsim sem' ve itaâti ba'de'l-edaya mantûk-ı emr-i ali amel ve harekete serfûrû kaldıkları babında serîr-i a'laya arz ve i'lâm olundu bâkiyü'l-emr men lehü'l-emr hurrire fi'l-ıyevmü'l-hâmis ve'l-ışrin min Sâferü'l-hayr sene erba'in ve elf mieteyn ve elf

El abd'üd-dâi li'd-devlet'il aliyyeti'l Osmâniye

Ali el-müvella hilâfe medine-i Sofya

BOA, C.ADL., 76/4558. (*Uydurma Şikayette Bulunanlardan Mübaşir Ücretinin Alınması Gerektiği Hususunda Samsun'a Gönderilen Fermanın Alındığı Hakkında Kadı İlamı*).

Der devlet mekine-i arzı dâi-i kemine budur ki
Rumili ve Anadolunun yemin ve yesarıyla nihayetine varınca ahalilerinden bazı
mel'anetpişeler garaz-ı fâsidedelerini icra sevdasıyla şirrete sülûk ve deâvi-i müzevvere ile
ibadullahı ta'ciz ve bu vecihle mazlûma gadr ve zulm vuku'â geldiği vâsıl-ı samiâ-i
şehriyari olub fi maba'd o makûle deâvi-i müzevvere için deraliyyeden ve gerek vali ve
hükkâm taraflarından ta'yin mübaşirânın ücret-i mübaşiriyyesi mazlûm olan müdde-i
aleyhden tahsil olunmayub husumet-i kâzibe eden müdde-i mütemerrideden ber mûcib
fetvay-ı şerife tahsîl ve bu misillû eşirrâ makûlesinin munkat' ve ehl-i arz makûlesinin
refah-ı hallerine ve emr-i men'inin ilâ maşaallahi teâla destûr'ul amel tutulmasına irade-i
aliye-i mülûkâne müteallık etmeğin Anadolunun sol kolunun vüzeray-ı izâm ve
mirmirân-ı kirâm ve mevâli-i izâm ve kuzzât ve nüvvâb ve zabîtan sâire hitaben şerefrîz
sudûr eden emr-i ali mûcibince mektûb-ı hazret-i sadr-ı azami Tatar Mustafa Ağa
kullarıyla Samsun mahkemesine fercîz vürûdunda cümle vücûh-ı ahali
muvacehelerinde feth ve kıraât ve imtisâlen sicil-i mahfûza kayd ve cümlesi sem'an ve
taâten mürselini bade'l-eda devam-ı ömr devlet-i hazret-i şehinşahi ed'iyyesiyle dest-i
pervasına cenâb-ı kibriyaya muvaziyet üzere olduklarını bi'l-iltimas pâye-i serîr ma'delet
meâba arz ve i'lâm olundu bakî ferman hazret-i men lehü'l emrindir hurrîre fî'l-yevmü't-
tasi' min şehri Cemaziyü'l-evvel sene ehadi işrun miete ve elf.

El abd'üd-dâi li'd-devlet'il aliyyeti'l Osmâniye

Elhâc Ali el-müvellâ hilâfe bi kaza-i Samsun